

DE NOORDERARM VAN HET EILAND CELEBES, VAN PALOE TOT BWOOL¹⁾

DOOR

R. BOONSTRA VAN HEERDT.

(Met kaart N°. VI).

a. INLEIDING.

Wanneer men ook maar éénmaal, hetzij door de Straat van Makassar, hetzij in de Golf van Tomini, langs deze kusten is gevaren en van af het schip een aandachtigen blik heeft geworpen op die onafgebroken reeks van hooge bergen, welke als donkere massa's aan den horizon opstapelen, dan reeds zal men de overtuiging gekregen hebben, dat deze, door den assistent-resident van Midden-Celebes voorgestelde, verkenning van het scheidingsgebergte een niet gemakkelijke taak was; zelfs rijst twijfel aan de mogelijkheid eener goede vervulling dier taak, want overal is het gebergte met onafgebroken, ondoordringbaar oerwoud bedekt, waarin een doordringen slechts mogelijk is langs bestaande paden of in begaanbare rivierbeddingen. Het succes der verkenningen was dus geheel afhankelijk van het aanwezig zijn dier toegangen, die alleen in staat zijn de gelegenheid te openen om een denkbeeld te krijgen van den bouw van dit systeem van bergen.

Bekend mag het heeten, dat het land zeer dun bevolkt is en dat reeds van oudsher het scheidingsgebergte de natuurlijke grens is geweest tusschen een reeks van staatjes aan de westkust en aan de oostkust, die wel

1) Dit artikel is ontleend aan het verslag der verkenningen, welke van 9 September 1911 tot 2 Februari 1912 door den schrijver, als kapitein van den generelen staf, zijn gemaakt in de afdeeling Midden-Celebes. Kaart N°. VI werd samengesteld naar de uitvoerige Schetskaart (schaal 1 : 300 000) door dien stafofficier bij zijn cindverslag overgelegd, en heeft hoofdzakelijk tot doel om de ligging aan te geven van de in dit artikel genoemde plaatsen, bergen en rivieren. *Red.*

aan de eigen kust met elkaar in contact kwamen of onder de suprematie geraakten van een sterkeren nabuur, doch nooit is het voorgekomen, dat een veroveraar over het gebergte trok om ook aan geene zijde zijn macht te doen gevoelen.

Dit zijn alle omstandigheden, die er op wijzen, dat het niet gemakkelijk zou zijn, daar waar men dit gaarne wenschte, tot diep in de bergen door te dringen. Het mag daarom ook niet al te zeer de verwondering wekken, dat de resultaten der verkenningen, ofschoon ze bijna 5 volle maanden geduurd hebben, voor wat betreft de kennis van het gebergte — waarom het toch eigenlijk te doen was — beneden de verwachting zijn gebleven. Over eene uitgestrektheid van meer dan 2 breedtegraden mocht het ons slechts 12 maal gelukken een oversteek van kust tot kust te maken, hoewel het aantal pogingen om in het binnenland door te dringen legio is geweest. Die 12 transversalen zijn wel als een aanwinst te beschouwen, mij hebben ze echter nog geen voldoende blik gegeven op den bouw van de centrale keten.

Hoe gaarne wij ook tot op de hoogste toppen van het Ogoamas-gebergte zouden zijn geklommen, die groote bergmassa bleef ook voor ons nog vrijwel een gesloten boek. Nog nimmer hadden rotanzoekers zich verder gewaagd dan tot aan den voet van het eigenlijke gebergte; de bosschen op de voorgelegen heuvels leveren reeds meer rotan op, dan de zeer dun gezaaide bevolking kan inzamelen en naar de kust vervoeren.

Den 8sten September 1911 was de colonne voltallig en volledig uitgerust; de vivresvoorraden waren langs de kust gedeponeed; alles was tot vertrek gereed.

Het was in de laatste dagen van Augustus en in het begin van September ondragelijk heet geweest in het gloeiend heete Paloe-dal. De zon brandde met de tropische strakheid van den oostmoeson op de kale berg-hellingen, die met een roodbruin waas van verschroeiide alang-alang overtrokken waren; de meeste bergstroompjes waren opgedroogd; de als een orkaan blazende zeewind was des middags niet in staat eenige verfrissing aan te brengen; wolken van warm, dor stof dwarrelden op van de mulle, schaduwlooze wegen.

Het traject van Paloe tot Tawaëli voert door een bijna volslagen boomloos gebied, dor en droog, met veel cactussen en weinig schaduw, evenmin drinkwater. Daarom zouden wij den langen tocht naar de Gorontalosse grenzen inleiden met een nachtmarsch.

Helder stond de volle maan aan den wolkeloozen hemel, toen de colonne, die 135 man sterk was, in den nacht van 8—9 September om 3 uur het tijdelijke kampement der marechaussee's te Paloe verliet en noordwaarts koers zette. Tegen 6 uur hadden we Kajoemaloeë bereikt; om

8 uur bleef het gedeelte dat naar de Golf van Tomini zou overgaan, te Tawaëli achter; de overigen marcheerden dien dag door tot Wani.

Teneinde een gemakkelijk te volgen relaas van deze excursie te geven, zullen we eerst een tocht maken langs de Straat van Makassar, daarna langs de Golf van Tomini en vervolgens de paden beschrijven, die over het gebergte van kust tot kust voeren.

b. LANGS DE STRAAT VAN MAKASSAR.

De noordelijke arm van Celebes heeft in het gedeelte, dat ons thans bezig houdt, een breedte, die afwisselt tusschen 17 K. M. (de lijn Towia—Kasimbar) en 66 K. M. (lijn Molosipat—Boesak).

Als een ruggegraat loopt door het schiereiland een doorlopende bergketen, die hare uitloopers naar beide kusten afzendt. Elk kustgebied is derhalve een aaneenschakeling van halvemaanvormige vlakten en valleien, gescheiden door deze uitloopers, die een ontelbaar aantal kapen, hoeken en tandjongs vormen. Deze vlakten worden meestal door rivieren doorsneden, die als een gevolg van de over het geheele jaar verdeelde regens (de evenaar snijdt het schiereiland in de lijn Siwelli-Sinei; sterk begrensde moesons komen dus niet voor) en van den overweldigenden rijkdom der bergen aan bosschen altijd door water houden, hoewel de meeste slechts een korten loop hebben. De oevers dezer rivieren nabij de monding zijn de door de natuur aangewezen punten, waar de weinig talrijke bewoners zich konden vestigen. In vroegere jaren, toen de zeeën onveilig werden gemaakt door Soeloesche zeeroovers, die ook strooptochten op de kust ondernamen, lagen de meeste gehuchten meer landwaarts in of woonden de menschen verspreid in hunne tuinen, die aan den voet of op de hellingen der bergen lagen. Nadat in de laatste helft der vorige eeuw de Marine er in geslaagd is, aan dien zeeroof een einde te maken, verplaatste de bevolking zich meer en meer naar de kust. Een bestuursmaatregel verplicht haar thans de ladangs in het gebergte te verlaten en zich te vereenigen in kampongs in de vlakten.

De geheele onderafdeeling Westkust van Midden-Celebes is dun bevolkt; alleen aan de kusten van het schiereiland Donggala en langs de Paloe-baai treft men eenige goede kampongs aan, waarvan Wani, Tawaëli en Kajoemaloeë de grootste zijn. Voorbij Towaja worden de kampongs reeds zeldzaam; de op de schetskaart voorkomende gehuchten bestaan zelden uit meer dan 10 huisjes; want niet overal is men even voortvarend in de naleving van den evengenoemden bestuursmaatregel.

Over het algemeen zijn de hulpbronnen van bestaan der bevolking voor mij een raadsel gebleven. De indolentie der oorspronkelijke Kajilische

bewoners gaat tot in het onbegrijpelijke. Tuinen, die aanspraak op dien naam kunnen doen gelden, treft men zeer sporadisch aan. De vischvangst levert niet eens voldoende voor de eigen consumptie. Het verzamelen van rotan in de bergen laat men over aan bewoners uit de Berglandschappen (Koelawi, Bada, Bangga en Pakoeli), die, met achterlating van vrouw en kroost in de Heimat, zich hier tijdelijk vestigen, om naar hun land terug te keeren, zoodra ze een spaarduitje hebben gemaakt. De handel wordt uitsluitend gedreven door Boegineezen, die ook de eenige eigenaars zijn van de weinige goed aangelegde en onderhouden klapper-tuinen.

Djagoeng en sago vormen het hoofdvoedsel der bevolking, waaruit licht valt af te leiden, waarom de algemeene voedingstoestand te wenschen overlaat. Daarbij komt nog, dat de kustbevolking zwaar geteisterd wordt door malaria, waardoor de menschen hun weerstandsvermogen verliezen.

Van het binnenland is de kustbewoner totaal onkundig. Het waren ook bijna uitsluitend Koelawische rotanzoekers of „orang daja” die ons als gidsen dienden bij marschen naar het binnenland. De naam „orang daja” bracht ons aanvankelijk op een dwaalspoor, omdat wij „dajak” meenden te verstaan en ons niet konden verklaren, hoe die menschen van den overwal van de Straat van Makassar hierheen verzeild raakten. De „orang daja” noemt men in de taal van Dampal en Dampelas ook wel „to-mala” (*mala* = bosch, wildernis) zoodat orang daja, to-mala en to-lare synoniem zijn.

Van een dergelijke landstreek met een dunne, energielooze bevolking is zelfs door een buitengewoon bestuursambtenaar niet veel te maken, zoodat het geene bevreesding mag wekken, dat de toestand der verkeerswegen te land langs de geheele Westkust, van Towaja tot Ogotoea nog veel te wenschen overlaat.

Ik voor mij heb de overtuiging, dat een weg langs de geheele westkust er niet in deze eeuw, misschien ook wel nimmer zal komen, omdat degene, die zich de illusie van zoo'n weg geschapen heeft, het bewijs levert, dat hij nooit met eigen oogen van nabij deze kusten heeft aanschouwd, veel minder nog betreden. Op vele plaatsen zijn deze soms zoo eenzaam en verlaten, zoo onherbergzaam, zoo rotschtig en zoo moerassig, dat wegeaanleg er zonder technische leiding en zonder kostbare kunstwerken eene onmogelijkheid is.

De groote weg van Paloe tot Towaja, die op de economische kaart van Celebes reeds als een bestaande verkeersweg geteekend staat, is feitelijk slechts een karreweg, die nog alle „ups en downs” van het terrein getrouwelijk meemaakt, waarin bruggen nog gedeeltelijk ontbreken en waarop met name in de kampong Kajoemaloeë nog talrijke klapperboo-

men staan. Alleen in de grootere kampongs is een aanvang gemaakt met het beleggen van den weg met grint; daar waar hij loopt door de sawahs tusschen Kajoemaloeë en Tawaëli neemt de weg meer en meer het karakter aan van een landweg, die van Wani tot de S. Merana geen hoogere pretentie mag hebben, dan een goed paardepad te zijn.

Gelijk wij reeds opmerkten, is de oostkust van de Paloe-baai in vergelijking met de overige kuststreken goed bevolkt. Klapperteelt, sawahen en tuinbouw benevens vischvangst zijn de voornaamste bronnen van bestaan. Evenals van Paloe worden van hier de dagelijksche benoodigdheden voor de Inlandsche tafel uitgevoerd naar Donggala, dat — gekneld tegen de naakte rotsen — geene voedingsmiddelen kan opleveren voor de eigen bevolking.

In Tawaëli en Wani zijn een pasanggrahan en een school. Deze beide kampongs zijn ook aangesloten aan het telefoonnet van Midden-Celebes, dat eerst sedert een paar maanden Donggala over Paloe en Parigi met Posso verbindt en dat, loopende langs de kust van de Tomini-bocht, te Gorontalo aansluiting heeft aan het groote telefoonnet.

Voorbij de S. Merana is van een weg voorloopig geen sprake; men loopt langs het strand, totdat de steenen en rotsblokken van den G. Tawa-woenanga bij Tg. Pebantia den weg versperren. Een voetpad over dezen heuvel voert ons aan gene zijde wederom aan het strand. Zoowel ten Zuiden als ten Noorden van de kleine kampong Kali Baroe bereikt het heuvelland de kust, waar men bij laag water over de steenen kan loopen; bij vloed levert dit ernstige bezwaren op.

Ten Zuiden van Alindaë, een ruime vlakte met een breede rivier met steenbedding, begint bij Towala een voetpad, dat doorloopt tot Siojong, hier wat beter, daar wat slechter al naar gelang de dienstijver van de verschillende kamponghoofden grooter of kleiner is. Nergens echter is het meer dan een paardepad, zonder overgangsmiddelen over de tallooze rivieren, beekjes, lagunes en kreken, die bij laag water wel, bij vloed daarentegen òf in het geheel niet òf bezwaarlijk te doorwaden zijn.

Daar aan de westkust, in tegenstelling met de Tomini-kust, op de meeste plaatsen de oerwouden zich uitstrekken tot aan het strand, is het verslepen van bruikbare houtsoorten naar de kust gemakkelijker, zoodat op enkele plaatsen (Alindaë en Tg. Lemo op het schiereiland Dampelas) balken worden verscheept; voornamelijk „kajoe ipi” in lange, rechte stammen van donkerrood, hard hout, dat zeer geschikt is voor waterwerken (steigers, hoofden).

De landengte, waarmede het schiereiland Baleisang aan den vasten wal verbonden is, bestaat uit laag, vlak land. Daar in den westmoeson de

prauwvoerders, die liefst langs de kust varen, huiverig zijn om rondom Tg. Manimbaja te zeilen, zou misschien kunnen worden overwogen, in hoeverre het mogelijk is hier een doorvaart voor prauwen te maken, die hoogstens 2 K. M. lang behoeft te zijn. (In het schiereiland van Santigi, aan de noordkust, is met geringe moeite een doorgang gemaakt, die bij vloed voor prauwen zonder vlerken bruikbaar is).

Baleisang kan geheel rondgewandeld worden, alleen niet bij Tg. Manimbaja, welks hooge rotsen steil in zee afvallen en waartegen de branding ook bij laag water schuimend uiteenspat. Men snijdt deze kaap langs een bergpad af. Langs de kust ligt een reeks van dorpen en gehuchten, waarvan Poemoloeloe en Malei, dat er regelmatig gebouwd en zindelijk uitziet en door een goed pad met Lewono verbonden is, de grootste zijn.

Van Awisang voert een voetpad over een uit roode aarde bestaanden rug van ongeveer 200 M. hoogte naar het gehucht Sigoöng, dat aan het meer van Baleisang gelegen is. Volgens mededeeling van de bevolking zou dit meer, waarin veel krokodillen voorkomen, zeer diep zijn. Het maakt evenwel meer den indruk van een groote rawa te zijn, daar het geheel omgeven is door een breeden gordel van moerasplanten, waaronder talloze sagopalmen. Van heinde en ver komen de menschen hier sago-kloppen; tijdens ons bezoek, in September 1911, was men daarmede druk bezig; door de aanhoudende sterke droogte was de padioogst op de ladangs bijna geheel mislukt, terwijl de djagoeng zeer weinig vruchten droeg. Aan de Golf van Tomini waren in die tijden de voedingsmiddelen zelfs zóó schaarsch, dat men hier en daar gebrek leed.

Hoewel de waterspiegel van het meer ruim 100 M. hooger gelegen is dan het niveau der zee, hebben wij geen altijd stroomende afwatering kunnen ontdekken; bij Laboean Meloekoe aan de zuidkust, nabij Malei, zou volgens verklaring der bevolking een droge bedding van geringe capaciteit zijn, die na aanhoudende, zware regens, als het water in het meer hoog staat, dit naar de zee afvoert. Bij onze wandeling rondom het schiereiland is ons deze watergeul niet opgevallen en ons niet door den gids gewezen.

In de bocht van Tamboe ligt een reeks van hooge, rotsachtige eilanden, wier roodgekleurde aardstortingen steil in de zee neerdalen. Op deze eilanden (P. Katoepa, Lalolo, Paneki, Laoet en Pesiso) hebben de bewoners van de tegenoverliggende kampongs Poemoloeloe en Awisang hunne tuinen, waar deze niet, gelijk aan den vasten wal, gevaar loopen door de talrijke wilde zwijnen, die zich bijzonder veel ophouden in of nabij de sagobosschen rondom het meer, te worden vernield.

Verder van de kust ligt Zuidwachter of Pasoso, dat onbewoond is. Men treft er wel eenige hutjes aan van menschen, die zich tijdelijk daar op-

houden om in het zand langs de kust te zoeken naar de eieren van *maleo's* of *mamoa's* (terra-cotta-kleurige eieren ter grootte van een vuist, van bruinzwarte vogels met naakten hals); die eieren zijn niet zoo goed van smaak als een hoenderei, doch zijn als omelet zeer goed te genieten; voor één ei betaalden we in Towia 10 cent, in Dampelas 20 en in Bwool zelfs 30 cent. (Zie voorts Encyclopaedie van Indië, 2e deel, pag. 458).

Naar mededeeling van een ouden hadji, Boegineeschen handelaar in copra en rotan, te Towia, zouden de bewoners van Poemoloeloe afstammelingen zijn van Soeloesche badjo's, die hier in vroegere tijden evenals op Pangalasian eene nederzetting hadden, van waaruit zij hunne rooftochten ondernamen.

Omtrent de staatkundige indeeling van het tot hiertoe beschreven kustgedeelte, merken wij op, dat ten Zuiden van de kleine kampong Tondo de grens ligt tusschen de landschappen Paloe en Tawaëli, tevens de onderafdeelingsgrens tusschen Paloe en de Westkust, welke laatste de landschappen Banawa en Tawaëli omvat. De grens tusschen deze beide is gelegen tusschen Laboean en Delaka, terwijl Sirendia een enclave van Tawaëli is. Het oude Banawa strekte zich oorspronkelijk niet verder uit dan tot den Batoe Kenjai; ten Noorden van dezen heuvel begint het magaoeschap Dampelas, dat vroeger een zelfstandig staatje is geweest, doch thans evenals het meer noordelijk gelegen Sodjol is ingelijfd bij het gebied van den radja van Banawa, dat zich thans langs de Straat van Makassar uitstrekt van de S. Soeroemana in het Zuiden tot de S. Ogoamas in het Noorden.

De op de kaarten voorkomende kampong Tamboe bestaat niet; daar ligt verspreid, gedeeltelijk vlak aan de kust en gedeeltelijk aan het pad iets verder landwaarts in, de vrij onbeduidende kampong Towia, die met de boja's Moloë, Toribagi, Pokorat, Tomalas en Silambea, alle uit slechts een paar huizen bestaande, gelegen zijn in de diepe vallei, waardoor de S. Towia stroomt. Deze vallei zou in haar geheel den naam Tamboe dragen. Volgens inlichtingen van het kamponghoofd van Towia zou *tamboe* in het Boegineesch beteekenen: plaats van samenkomst n.l. van de radja's van Banawa, Sendana en Moemoedjoe, die hier in lang vervlogen tijden eens per jaar plachten samen te komen, ieders invloedssfeer in deze landen bepaalden en daar vervolgens hasil inden.

Een ander gaf echter eene andere lezing. Hij merkte op, dat *tamboe* in het Kajilisch beteekent het gat in het zand, dat de *mamoa* (zie boven) graaft om daarin haar ei te leggen. Een waarheid is het, dat deze loophoenders hier veel voorkomen.

Het pad, dat van Towia noordwaarts naar Sibajoe voert, loopt door laag, vlak land en volgt zeer getrouw de kust, soms over het mulle zand

langs het strand, dan weer iets verder landwaarts in over den met boomwortels bedekten boschgrond. Herhaalde malen moeten koeala's en lagunen doorwaad worden; van bruggen of vonders is in dit pad nog geen spoor te ontdekken. De koeala's ten Noorden van Towia en Sibajoe moeten per prauw overgestoken worden. Het pad is overigens vrij goed beloop en heeft het onschatbare voordeel van goed beschaduw te zijn, wat aan deze verzengend heete kusten onder den evenaar een waar genot is.

Voorbij Sibajoe verlaat het pad de kust en snijdt over lage heuvels, waarop hier en daar de koraalrotsen blootkomen, het schiereiland van Dampelas af. Na een eindweegs de toenmaals droge bedding van een riviertje te hebben gevolgd, bereikten wij zeer onverwacht zonder het van te voren opgemerkt te hebben den zuidwesthoek van het langgestrekte meer van Dampelas, dat aan alle zijden omgeven is door een krans van zwaar begroeide heuvels, vanwaar het water in vele sprankjes naar beneden stroomt om het meer te voeden. Het water is zoet, doch bruin getint, wat moet worden toegeschreven aan de moerassige gedeelten van de oevers, welke daar met vele groote sagopalmen met hare reusachtige bladeren begroeid zijn. Op andere gedeelten vallen de rotswanden steil in het meer af. Dit alles maakt, dat de aanleg van een eenigszins bruikbaar voetpad langs den zuidelijken en den oostelijken oever ernstige bezwaren had. Het bestaande pad is hier en daar in den bergwand uitgehakt en nauwelijks 2 voet breed, op andere gedeelten loopt het door modderpoelen, waarin rondhouten zijn geworpen om als brug te dienen.

Aan den noordelijken hoek, waar de oevers hoog en vlak zijn, waar de deels oude, deels nieuwe kampong Ranoe Dampelas ligt, wordt het pad beter. Opmerkelijk is het, dat de bevolking hare dooden onmiddellijk aan den waterkant begraaft; vóór men de kampong bereikt, ziet men aan de linkerhand tusschen pad en meer een lang kerkhof. Behalve deze kampong en enkele paalwoningen, die men aan de overzijde in het meer ziet staan met een paar ladangs tegen de hellingen der westelijke bergen, zijn de oevers van het meer, waarin het wemelt van krokodillen, onbewoond. De menschen van Ranoe Dampelas hebben op meerdere plaatsen aan den oever staketsels van bamboe of stokken gemaakt om een krokodillenvrije kom te krijgen voor bad-, wasch- en speelplaats.

Aan het noordeinde heeft het meer, welks waterspiegel op ongeveer 10 M. hoogte ligt, eene afwatering naar de zee, welke spoedig in de rotsen verdwijnt, om voorbij de tandjong ten Westen van het huis van den magaoe van Dampelas in zee uit te monden.

Ranoe Dampelas, dat ongeveer een paal van de zee verwijderd ligt, is door een goeden weg van 3 à 4 M. breedte verbonden met de kust, waar men zich vroeger uit vrees voor zeeroovers niet durfde te vestigen. Het huis van den magaoe van het landschap, dat reeds eenige malen door aardbevingen zwaar beschadigd werd, staat nabij het strand aan het begin van een klappertuin, die nog even plaats kan vinden op de smalle, lage kuststrook, die de heuvels vrij laten.

Bij Tg. Sabang en nog iets verder is ook deze smalle kuststrook verdwenen, en is het pad aangelegd langs de hellingen der uitloopers, overschaduwd door stoelen van zeer dunne soort van bamboe, welke langs de geheele oostkust veel voorkomt. Overigens levert de strandvegetatie niet veel opmerkelijks op: ketapans en waringinsoorten zijn de groote boomen, die aan het heete strand aangename rustplaatsen aanwijzen; voorts zeer veel nipapalmen en kajoe-kasoh. In de verlaten tuinen schiet de glagah, die daar oorspronkelijk als pagger is aangebracht, welig op tot staken van 6—10 M. lengte; waardoor spoedig een ondoordringbare wildernis ontstaat.

Aan de andere zijde van deze uitloopers ligt aan beide zijden van een breede, ondoorwaadbare rivier — de S. Siojong — in het mulle zand van het strand de nieuwe kampong Siojong of Siojo, die is ontstaan door het ter plaatse verzamelen van de menschen, die verspreid woonden in de breede vallei, welke achter de baai van Sabang ligt. Ook de orang daja van Tomala zijn hierheen verhuisd.

Door den reeds meer vermelden bestuursmaatregel, die ten doel heeft de bewoners te vereenigen in kampongs nabij de kust, verliezen de oorspronkelijke Toradja's der bergen hun karakter. Hoewel deze orang daja lang heidenen gebleven zijn, gaan ze nu toch, zij het dan in schijn, tot den Islam over. Vóór het verlaten van hunne eenzame, vrije ladanghuizen worden de varkens geslacht en opgegeten: op hunne nieuwe woonplaats, in een Mohammedaansch milieu, is het uit met de varkensteelt.

Omtrent den dubbelnaam der evenvermelde kampong het volgende. Bij het vragen van geografische namen aan de bevolking, moet men in het oog houden, dat een der eerste kenmerken van alle Toradja-talen is, dat zij vocalisch zijn; elke lettergreep is open. Hieraan moet het toegevoegd worden, dat de gemengde kustbevolking, waaronder veel menschen van Boegineeschen oorsprong, de namen anders opgeven dan lieden, die een Toradja-dialect als moedertaal spreken. Zij spreken van Dampela, Bagimpoea, Pangalasia, Baloecka, Taipa en Ogoama, waar anderen de laatste lettergreep sluitend maken. Dr. Adriani schrijft (pag. 419, dl. IV, Encycl. Nederlandsch-Indië) Kaap Balesa voor Balesan.

Vorbij Siojong is alles wat op een pad lijkt voorloopig afwezig; niet eerder dan bij de woonplaats van den mardika van Dampal, bij Pei-Pei, begint weer een doorgaande verbindingsweg tusschen de strandkampongs. Slechts bij Baloekean-Sodjol is een ongeveer 100 M. lang begin van een boschpad in de wildernis opengekap; terwijl gewerkt werd aan een pad, dat, Tg. Malantabang afsnijdende, Lindjoe en Tondaijo verbinden zal. Deze luttele stukjes vallen echter bij de lange kustlijn in het niet. Bovendien reiken in het nu volgende kustgedeelte de uitloopers van het centrale gebergte tot aan de kust, terwijl tusschen Baloekean en de S. Ogoamas de massieve bergklomp van den Ogoamas in meerdere evenwijdige ketens nabij de westkust amphitheatersgewijze oprijst.

Zoo goed en zoo kwaad als het gaat, tracht men vooruit te komen op de grens van water en land, die op de uit los, grof kiezelzand bestaande strandstrooken scherp geteekend is, maar onzeker wordt langs die gedeelten, waar koraalbanken of strandbosschen worden aange troffen.

Bij vloed moet men zich met prauwen bij Lambona, Silandoja en Molona, alle kleine gehuchten bestaande uit eenige verspreid liggende huisjes van strandbewoners, over de koeala's en riviermondingen laten zetten. De op de zeekaart voorkomende S. Ajoeng en S. Idjoeng zijn kleine beekjes, waartusschen de kleine kampong Tg. Ajoean ligt, waar een Boe-gineesche hadji, die zich kan verheugen in het bezit van een goed aangelegden, net onderhouden klappertuin van 3000 vrucht dragende boommen, een comfortabele woning heeft. Uit dankbaarheid jegens zijn overleden vader, die den tuin aanlegde en hem als erstuk naliet, heeft de hadji midden in den tuin, onder de hooge kruinen zijner kokospalmen, voor den planter een met zink overdekt mausoleum laten maken.

Bij Tg. Rerang begint het onbegaanbare kustgedeelte; was tot hertoe het zandige strand alleen los en mul geweest, thans wordt het grof korrelige zand in den heeten zonnebrand zoo zwaar, dat een wandelaar het spoedig zou afleggen, waarom hij er de voorkeur aan geeft over een breede koraalbank te loopen, waarop bij laag water een voet water staat met wier en zee gras, waartusschen groote dikke, opgeblazen, zwarte bloedzuigers en enkele zeeslangen.

Tg. Bagimpoeang bestaat uit koraalrotsen, die 50 à 60 M. hoog uit de zee oprijzen en waarin de rusteloos klotsende golven diepe spelonken, holen en sleuven hebben uitgespoeld. Omtrent 2 M. boven laagwaterpeil (het gemiddelde verschil tusschen eb en vloed in de Straat van Makassar bedraagt 1.75 M.) bevindt zich een rondgaande, tafelvormige rand van sterk verweerde koraal, van zeer scherpe punten voorzien. Over dezen rand moet men zich heenwerken, wat vooral voor blootvoeters, die nu

en dan een sprong over een sleuf moeten wagen, een zeer pijnlijke onderneming is. Bij hoog water kan men niet om deze kaap heenkomen; een pad door de wildernis bestaat niet.

Noord van Bagimpoeang, eerst een strand van verweerde koraalsteenen, aan de landzijde scherp, dichter bij de zee groen en glibberig; daarna niets dan modderig strandbosch met veel stank en met piketeeringen van rechtopstaande boomwortels, die geen plekje open laten, groot genoeg om er den voet neer te zetten. Eerst tegen het vallen van den avond — we waren om 5 uur des ochtends van Dampelas vertrokken — bereikten wij de Bajang, een riviertje met een ladang waarin een paar hutjes, de eenige plaats geschikt om te overnachten. De bewoners waren niet thuis, zoodat de vermoeide troep zich spoedig in en onder de huisjes had ingekwartierd. Van hier zagen we kort na onze aankomst voor de eerste maal het licht van den Noordwachter — Toegoean — dat we bij Bau verder uit het oog verloren.

Den volgenden morgen wisselden van af ons nachtkwartier strandbosch en koraal elkander regelmatig af. Op sommige plaatsen is het bosch zóó breed, dat men, loopende langs de hooge waterlijn, waar overhangende boomen of drijfhout den weg versperren en den marsch zeer vermoeiend maken, de zee ziet noch hoort. Vóór men Tg. Siraroe bereikt, ontdekt men in een kwalijk riekenden modderpoel een paar armoedige krotjes, waarin nog armoediger menschen met het uiterlijk van echte malarialijders. Evenals Bagimpoeang is ook Tg. Siraroe een koraalrots. Zelfs bij eb moet men zich, tot den middel door het water wadende, met eenige behendigheid om al te ver vooruitstekende rotspunten slingeren om dadelijk daarna te kruipen door een nauwe rotspoort, die door 3 reusachtige koraalrotsen gevormd wordt.

De op de zeekaart voorkomende S. Papoei is de S. Ijoh, waarbij een gelijknamige tandjong en vroeger ook een gelijknamige, kleine kampong. Opmerkelijk is de groote armoede aan geografische eigennamen langs een zeer groot gedeelte van de kust van Celebes; zoo wees men mij b. v. bij de kampong Pindjang — aan de noordkust, West van Boschkaap — achtereenvolgens de Saloe Pindjang, de Koala Pindjang, de Goenoeng Pindjang, de Tg. Pindjang en Poeloe Pindjang; de zegsman was kapala Pindjang.

Langs een kort stukje mul zand, daarna over een uitlooper een scherpe tandjong afsnijdende, komt men aan de nauwe straat, die Pangalasian van den vasten wal scheidt Koraalriffen, die bij laag water gedeeltelijk droog liggen, maken de oostelijke invaart zeer nauw. Aan de landzijde op Pangalasian was men bezig in een klappertuin aan een zandig stuk strand een kleine kampong te bouwen, waarvan reeds 2 huisjes gereed

waren. Stroomend water is er niet, drinkwater krijgt men uit een putje in het zand.

Het verder van de kust verwijderde Mapoeti is een hoog, doch vlak eiland met zwaar bosch begroeid en onbewoond. Nog verder ligt de Noordwachter.

De breede en diepe zee-arm ten Oosten van de Straat van Pangalasian, de monding van de reeds vroeger genoemde S. Papoei, moet met een prauw worden overgestoken. Aan de overzijde tot Moentih koraalbanken met alles, wat daarmede annex is. Bij het uit 3 huizen bestaande Moentih begint een breed strandbosch, dat zich uitstrekt tot het nu verlaten, nog door een paar pisang- en klapperboomen aangeduide, Dangoelan (zie zeekaart en economische kaart), waarna de marsch langs een breed, hard strand werd voortgezet tot de breede monding van de S. Taipan, waar 2 huizen staan.

Aan de overzijde van de S. Taipan ligt de grens van het district Dampelas, dat door een magaoe bestuurd wordt. De tegenwoordige radja van Banawa is getrouwd met een dochter van dien magaoe. Als tweede vrouw van dien vorst is zij niet naar Donggala verhuisd, maar te Dampelas gebleven.

Van Taipan tot aan de ondoorwaadbare Bambatona is de kust iets vriendelijker, met een goed begaanbaar strand en hier en daar een huisje vlak aan de zee. Koelawiërs zoeken in het stroomgebied der Tona, die met prauwtjes bevaarbaar is, naar rotan, welke zij verkoopen aan een Boegineesch handelaar, die aan de bamba woont en daar een rotanloods heeft. Nu en dan ankert de pakketboot hier om lading in te nemen.

Evenals de Tona moeten ook de Siboang en de Sialipang met een prauw worden overgestoken. Toen wij hier in October passeerden, was de laatste, die de monding is van 2 rivieren, hevig aan het bandjiren, terwijl aan de onbewoonde kust geen prauwen te requireeren waren. Na veel geschreeuw gelukte het ons de aandacht te trekken van een ouden man, die in een oude prauw op zijn eentje in de zee zat te visschen. Lang heeft het geduurd voor de geheele colonne met zijn rank vaartuigje, dat slechts 2 personen kon dragen, de bandjirende rivier zonder ongelukken was overgestoken. De koela Siwala en de S. Baloekean kunnen, wanneer het eb is, doorwaad worden.

Sodjol — Baloekean — is een kleine kampong van een 6 tal huisjes, waar ook de djogogoe van het landschap woont.

Vorbij Baloekean, wanneer men Bau achter den rug heeft, maken tot aan Tondajo de vele uitloopers van het gebergte den marsch langs het strand niet alleen gevaarlijk, maar bij vloed beslist onmogelijk, zoodat het

zaak is, zich alleen bij laag water langs dit kustgedeelte te bewegen. Talloos zijn de vele steenachtige tandjongs, waarvoor groote, op elkaar gestapelde en door elkaar geslingerde rotsblokken; zelfs de tusschen deze tandjongs gelegen, boogvormige inhammen zijn soms met keien bezaaid. Tusschen Bau en S. Pessi moeten de meeste tandjongs door zee omgeloopen worden, waartoe men zelfs bij eb herhaaldelijk tot aan de borst door het deinende zeewater gaat. Bijna nergens bestaan voetpaden over de bergruggen en de enkele, die er zijn, dragen de duidelijke ken-teekenen, dat ze alleen belopen worden door zich langs de kust bewege-nde Koelawiërs, die volgens Toradja-gewoonte steil naar boven klimmen, liefst nog over het hoogste punt. Waar we zelf een overgang over zoo'n uitlooper trachtten te kappen om de rijst aan de pikoelans, die op hoofden gehouden werden, voor nat worden te bewaren, raakten we spoedig verward in een rotanbosch, dat ons veel moeite en nog meer schrammen bezorgde, tot we ten laatste nog in een modderlagune terecht kwamen.

Hoewel het ons gelukt is het traject S. Pessi—Lindjoe bij laag water zonder ongelukken af te leggen, moet dit toch als een levensgevaarlijke onderneming worden beschouwd, zoo talrijk, steil en woest zijn hier de tandjongs en zoo diep is de zee, die men doorwaden moet om voorbij die wild op elkaar gestapelde rotsblokken, wit bespat door het schuim der rustelooze branding, te komen. Een zucht van verlichting ontsnapte aan velen, vooral aan de Timoreesche soldaten, die kort van gestalte zijn, toen wij bij Lindjoe het begin van een pad vonden, dat Tg. Malantabang afsnijdt en over Laboean naar Tondajo voert, alle drie onbeduidende gehuchtjes; boven Tondajo vonden wij de noordelijkste nederzetting van Koelawische rotanzoekers, die tot heden de S. Ogoamas nog nimmer overgetrokken zijn.

Talrijk zijn de kleine rotseilanden en groote steenen, die hier nabij de kust uit de zee oprijzen. P. Taring heeft aan de landzijde een kort, zandig strand, waar in een klappertuin een paar woningen staan. Enkele dier eilanden en rotsen zijn door zandplaten, welke bij eb droog zijn, onderling, of met den vasten wal verbonden.

Langs het kustgebied van Sodjol werden op vele plaatsen, voornamelijk langs de rivieren van af de S. Tona tot aan de S. Ogoamas pogingen in het werk gesteld om door te dringen in het Ogoamas-gebergte. Geen dier tochten had echter noemenswaard succes; alle moesten worden opgegeven, omdat rotan- of damarzoekers nog nimmer te voren zich verder in de wildernis hadden gewaagd. Reeds van af de kust bij Dampelas heeft men bij helder weer een schoon gezicht op dit hooggebergte, welks voornaamste toppen echter het grootste gedeelte van den

dag in zware wolken gehuld zijn. Drie toppen springen bijzonder in het oog; de 3000 M. hooge G. Ogoamas, op de zeekaart G. Sodojo genoemd, met een kleinen top op het hoogste gedeelte van het eigenlijke lichaam van den berg, veel gelijkende op een nieuw gevormden eruptie-kegel op een ouden vulkaan. Deze top is ook nog zichtbaar in kampong Baroe, waar men bij onbewolkten hemel het kleine topje herkent boven den kam van de keten, die in het Zuiden de baai van Dondo omsluit. De beide andere toppen, de G. Sodjol en de G. Baloekean, hebben, van af Dampelas gezien, het profiel van een ingestorten, uitgebranden vulkaan.

Vóór deze hoofdtoppen, die echter alle tot verschillende hoofdketens behoreen, ligt nog een groot complex van bergen, waarin twee suikerbroodvormige, spitse toppen, de G. Mangelat en de G. Silambonogoe bijzonder de aandacht trekken.

Overal aan de westkust, doch voornamelijk in de buurt van het hooge, nabij de kust gelegen, Ogoamas-gebergte, doet zich des nachts de invloed der bergen op de temperatuur gelden. Hoewel het overdag overal zeer warm is, zijn de nachten koel en kan het somwijlen des ochtends tegen het opgaan der zon vrij frisch zijn.

De S. Ogoamas vormt de grens tusschen de onderafdeelingen Westkust en Toli-Toli. Een geschiedkundige grens is zij echter niet, daar de thans tot Toli-Toli behorende districten Dampal en Laſi (Dondo) tijden hebben gekend dat zij het gezag van den radja van Banawa moeten erkennen en ook weer andere dagen, waarin zij stonden onder de suprematie van het oude sultanaat Toli-Toli.

In de eigenlijke Ogoamas-rivier monden nabij de zee nog 2 rivieren uit: de S. Pombagoea en de S. Kaloekoe. *Ogo* is water; de naam zou beteekenen: (goud) geel water; met het voorkomen van eene uiterst geringe hoeveelheid goud in het zand der rivier (wat trouwens met de meeste rivieren van Celebes het geval is) schijnt de naam echter niet in verband te staan.

Het district Dampal is van zeer geringe beteekenis. Tot Siəsi is de smalle, zandige kuststrook, waarachter een uitgebreid rawa-gebied met nipah-nipah en veel muskieten, dun bevolkt; Kombo en Bangkiri zijn kleine gehuchtjes en Pei-Pei, waar het krotje staat waarin de mardika van het landschap woont, is de door het Bestuur aangewezen plaats voor het maken van een geconcentreerde kampong.

De bevolking leeft voornamelijk van sago en maakt prauwen, die in Donggala en Toli-Toli verkocht worden.

Het oorspronkelijke zelfbestuur van Dampal bestaat uit een mardika malolo (in de wandeling ook wel radja moeda genoemd), een djogoegoe, een sangadji, een kapitan laoet en een okoe (hoekoem).

Bij Pei-Pei begint een pad, dat langs de kust van het geheele schiereiland Dondo loopt. Daar, waar het over de heuvels gaat, zooals b. v. over den Batoe Banga tusschen Mosing en Liborang en bij Tg. Bobantji, is het nog weinig meer dan een voetpad, dat geleidelijk verbeterd kan worden.

Het op het schiereiland van Dondo gelegen gedeelte van Dampal maakt een gunstigen indruk, ook in tegenstelling met de kusten van Dampelas en Sodjol. Bij Garege begint een klappertuin, die zich bijna onafgebroken uitstrekt tot de grens van het district, bij Tg. Bobantji. Ogotoea voert maandelijks gemiddeld zoo pikoel copra uit. Tegenover deze kampong liggen het kleine Koko en het langgerekte, lage Lingian, met hier en daar een hoog opgeschoten boomgroep, waardoor het eiland van Tondajo gezien, gelijkt op een kleine vloot van zeilende prauwen.

Tampalekang en Simatang behooren tot het district Laisi of Dondo. Het eerste is een groote, vlakke plaat, die in 3 kwartier rondgemeten kon worden; het is geheel met klapperboomen beplant; aan de zuidkust staan een 5 tal huizen. Simatang is een massief met zeer weinig kustgeleding; de heuvels, die in het noordelijk en het zuidelijk gedeelte het hoogst zijn, ruim 300 M., laten in het midden een zadelvormige indeuking vrij, waarover een pad loopt van Sabang aan de westkust tot de Kelamboe-baai aan de oostzijde. De zeekaart geeft van Simatang zeer weinig; namen van kampongs, kapen en baaien komen er niet op voor; het ligt daar als een logge, gesloten massa, waarin men weinig belang stelt. Daarom achtte ik het niet ondienstig het geheele eiland van af de kampong Simito aan de zuidkust rond te meten. Doet de pakketboot kampongs aan, die aan de baai van Dondo gelegen zijn — gewoonlijk Sitadong en Koela Basar of Langitang —, dan vaart zij tusschen Tg. Bobantji en Tampalekang door.

Sitadong is een kampong met uitsluitend Boegineesche bevolking, zoodat zij uit den aard der zaak zeer gunstig afsteekt bij de woonplaatsen der inheemsche, Dondo-bevolking. Sitadong is een reusachtige, goed onderhouden klappertuin, waarin flinke, hechte huizen staan en een missigit; aan het strand vindt men een paar toko's van Chineesche en Maleische handelaren. Van tijd tot tijd ankert de pakketboot in de baai van Banagan, om copra te laden. Achter de bewoonde kuststrook Sitadong-Bantolo-Banagan ligt een sawah-vlakte, de eerste rijstvelden met karbouwen, die we sedert ons vertrek van Wani weer te zien kregen.

Daar de berggruggen, die het lichaam uitmaken van het schiereiland Dondo, weinig hooger zijn dan 600 M., meende ik te mogen aannemen, dat er wel een pad zou bestaan, dat dwars over het schiereiland gaande,

den langen weg om de noordkust afsnijdt. Na lang vragen bracht eindelijk de mardika van Dampak een orang daja, die het aandurfde ons van Pei-Pei rechtstreeks naar Sitadong te brengen. Des morgens om kwart voor vijven marcheerden wij den 8sten November af van ons bivak nabij de monding van de Siloemia; er viel een zware regen. Eerst om 5 uur des avonds kwamen wij flink vermoeid aan bij het riviertje van Sitadong, waar in eenige, in allerijl ontruimde woningen de nacht werd doorgebracht. Voor dezen oversteek hebben we 2 uur langer noodig gehad dan voor dien van Kasimbar naar Towia, waarom ik ook niet aarzel het pad, dat wij dien dag aflegden, onbruikbaar te noemen; het wordt door de bevolking alleen in zeer enkele gevallen beloopt, vandaar dat het pad hier en daar niet te herkennen was.

Van Pei-Pei moet eerst een modderige nipahstrook doorwaad worden, waarna een onduidelijk pad door bosch over golvend heuvelland voert; zoodra men in het eigenlijke gebergte komt, verandert het pad, evenals meestal op Celebes, in eene rivierbedding.

Op den 500 M. hoogen G. Seing overschrijdt men een uiterst steile waterscheiding, die op handen en voeten beklommen moet worden. Van nu af volgt men bijna uitsluitend de beddingen van verschillende riviertjes; meerdere evenwijdige bergruggen moeten nog gepasseerd worden. Bijzonder merkwaardig is de bedding van de S. Manimpi, die zich op 5 plaatsen door deze bergruggen een weg heeft gebaad en daar zeer enge poorten vormt van blauw-grijs gesteente. De wanden zijn 10 tot 12 M. hoog; de eigenlijke doorgang, hier en daar versperd door een grooten kei, die het beekje een waterval doet vormen waarin men zich naar beneden moet laten glijden, is op sommige plaatsen niet meer dan een halve M. breed, zoodat het voor de beladen koelies een toer mag heeten om er zich door te werken met hunne vrachten. Eindelijk, eerst in den namiddag bereikten we in het stroomgebied van de breede S. Banagan de vlakte; eerst een gebied van verlaten en nieuw aangelegde ladangs, daarna een zeer uitgestrekte, voorbeeldig onderhouden klappertuin, waardoor men nabij Bantolo de baai van Banagan bereikt.

Het pad dat van Banagan oostwaarts loopt, is goed tot daar, waar het, na den langen, met moerasbosschen omgeven Tg. Senjangan afsnijdende, wederom de kust bereikt. Van hier tot nabij Laisi, waar de weg langs het strand, om uitloopers heen, over slecht opgeruimde ladangs of, zooals ten Oosten van de kleine nederzetting Koelasi, over groote keien voert, komen de uitloopers van den bijna 2000 M. hoogen G. Mangaloi tot aan de wateren van de baai van Dondo, waaruit zij hier en daar weder als rotseilandjes te voorschijn komen.

Bij Loeok moet men met prauwen de heldere baai, waarin een paar

riviertjes uitmonden en wier oevers geheel omgeven zijn door strandbosschen, per prauw oversteken.

Laisi is een kampong in wording; de oude kampong staat aan het strand nabij de riviermonding; aan een breed, goed onderhouden pad, dat op ongeveer 200 M. afstand van de kust daarmee evenwijdig loopt, stonden gedurende ons verblijf in het midden van November (1911) vele geraamten van in aanbouw zijnde huizen. Evenmin als bij Ranoe Dampelas was men hier voortvarend met dezen huizenbouw; men voelt, dat het volk met tegenzin en slechts schoorvoetend voldoet aan de order van het bestuur om de overal in de wildernis verspreid liggende ladang- en tuinhuizen te verlaten en zich in kampongs te concentreren.

De baai van Dondo wordt aan de zuidzijde van af Koelasi tot aan de baai van Pagaloengian begrensd door 2 halvemaanvormige laagvlakten, die van elkaar gescheiden worden door de noordelijke uitloopers van den G. Dondo, welke in Tg. Ogogili eindigen. Deze vlakten zijn ongeveer 2 uur gaans diep, bestaan voor het grootste gedeelte uit vruchtbare, alluviale gronden, welke door talrijke, uit het centraal-gebergte ontspringende beekjes rijkelijk worden bevoeid, en die als door de natuur zijn bestemd om met geringe hulp van menschenhanden in vruchtbare landouwen herschapen te worden. Nergens echter ontdekt men, zij het dan ook een zeer bescheiden, poging om hier sawahs aan te leggen. Het is nog niets anders dan hier en daar een slecht onderhouden tuintje of een verlaten ladang; overigens bosch en nog eens bosch.

Langs de beekjes en waterspranken van de vlakten van Laisi en van Tinabogan groeien reeksen van sagopalmen, die der bevolking niet alleen sago als voedsel, maar ook als artikel van uitvoer leveren. Alleen aan het strand klapperaanplant, maar overigens is men licht er toe bereid om, naar den aanblik van het land, er toe te besluiten, dat de Dondoërs zoo mogelijk nog indolenter zijn dan de Kajeliërs of Toli-Toliërs, die het op dit gebied toch al vrij ver gebracht hebben. De orang Dondo zullen op economisch gebied wel nimmer van eenige beteekenis worden; zij missen den wil en de energie om zich op den een of anderen tak van bestaan toe te leggen, en als de rijke moeder Natuur hen niet in alles te hulp kwam, zouden ze het spoedig afleggen. Handel is er zoo goed als niet; nergens aan de baai van Dondo zag ik een rotanloods, die er op zou kunnen wijzen, dat boschprodukten worden ingezameld en uitgevoerd, toch is mij gebleken, dat rotan in zeer goede soorten in de bosschen overvloedig voorkomt.

De kampong Tinabogan ziet er net en ordelijk uit, het pad is goed en men was ijverig bezig over den 20 M. breeden S. Tinabogan met

hooge oevers een houten brug, met zeer artistieke ronding, als de Amsterdamsche sluizen, te bouwen.

Aan de baai van Pagaloengian, die merkwaardig is om hare afwisselende diepte en vele kleine, meerendeels naakte koraaleilanden, ligt op een zandige landtong het door orang Badjo of liever peranakan Badjo bewoonde Malada, dat van Tandoila, waar het pad van Tinabogan eindigt, alleen per prauw te bereiken is, evenals het aan den zuidelijken oever der baai gelegen Boeloetong, waar het meest gebruikte voetpad begint, dat naar de Golf van Tomini leidt.

De oostkust van de baai van Dondo, vanaf Boeloetong tot het dicht bij Toli-Toli gelegen Tamboe, is, enkele korte zandige strooken uitgezonderd, onbegaanbaar, zoodat het verkeer uitsluitend per prauw geschiedt. Van Boeloetong tot Siajong is de kust rotsachtig; ten Noorden van de S. Haradja wisselen scherp in zee vooruitspringende heuvels af met moerassen, nipah² en strandbosschen. Met zeer veel moeite gelukte het eene patrouille om van Siajong tot Sage te komen. Hier werd de modderkust te week en beproefde men aanvankelijk nog verder te komen door een eind de zee in te gaan en daar over de koraal te loopen, tot ook dit onmogelijk werd en prauwen gerequireerd moesten worden, die de patrouille innamen en bij Tamboe weder aan wal zetten.

Met een meer dan 200 M. breede monding stroomt de Saloe Maradja, d. i. groote rivier, bij het uit slechts één huis bestaande Langitang in de baai van Dondo uit. Door de groote hoeveelheid slib, die de rivier afvoert (het water is steeds koffiekleurig; als de zon er op schijnt, glinsteren daarin tallooze glimmerschilfers), ligt vanaf de monding tot Siajong voor de kust een breede modderbank, die bij laag water ongeveer 500 M. droog valt.

De S. Maradja ontstaat uit 3 bronrivieren, die zich nabij de kampong Koelanga vereenigen. Hier heeft de rivier reeds een breedte van 75 M. De bronrivieren zijn de S. Saloegar, de S. Lampasie en de S. Talaoe, die volgens de bewoners op gelijknamige bergen ontspringen en waaraan gelijknamige kampongs gelegen zijn op punten, tot waar de rivieren voor kleine prauwen bevaarbaar zijn.

Het geheele stroomgebied bestaat uit een lage, moerassige vlakte, die aan beide zijden van de rivier gemiddeld een paal breed is; op enkele punten dringen de rondom gelegen heuvels tot aan de rivier in de vlakte vooruit. De vallei heeft een slechte afwatering, waardoor zij meer het karakter heeft van eene uitgestrekte rawa. De voetpaden langs de rivieren zijn ook alleen na langdurige droogte eenigszins begaanbaar; in eene regenperiode waadt men er tot aan het middel door het water en den modder. Hier en daar vindt men vlak aan den rivieroever plekken met

een weinig steviger grond; dit zijn de plaatsen, waar de kampongs gebouwd zijn, waar klapper- en mangabooimen staan en waar een weinig padi in de klei geplant wordt. Het is echter volstrekt geen axioma, dat daar, waar een kampong staat, de bodem droog is; Kamaloeng b. v. staat in een diep moeras.

De rivier kan bij aanhoudende regens, nadat zij eerst de geheele vlakke tot aan den voet der heuvels onder water heeft gezet, geweldig bandjiren, hoewel bij normalen waterstand de stroomsnelheid gering is. Wij hadden ons bivak opgeslagen in Boega, dat ook naar de meening der bevolking de beste plaats is, die daarvoor in het geheele stroomgebied kan gekozen worden. De oevers zijn er hoog, ongeveer 2 M. boven het peil der rivier bij vloed, wat bij Boega nog ruim één M. hooger is dan bij eb. De vallei van Boega is op korten afstand door heuvels ingesloten. Toen het echter, nadat ook gedurende voorafgaande dagen veel water was gevallen, op den 4^{den} December den ganschen dag bij stroomen regende, stond weldra de geheele kampong, met ons bivak erbij, een halven M. onder water. 6 dagen later, bij ons vertrek, was het bivak nog niet geheel weer droog.

De bewoners van het stroomgebied der S. Maradja verzamelen veel rotan, die gemakkelijk langs de waterwegen kan worden afgevoerd. In Boega woont een Boeginees, die een belangrijken rotanhandel rechtstreeks op Amsterdam drijft, terwijl hij ook pogingen in het werk stelde om hout af te schepen, dat in de bosschen in goede soorten wordt aangetroffen. Rotan komt in het stroomgebied in alle verscheidenheid voor. De rotanhandelaar toonde mij ronti, tingka, saloembia, malike, danna, tjalla, batoe, lanoen, poeloe, ombolo, taimanoë en batoe; de 3 eerstgenoemde zijn de beste. Van Boeloetong, aan de baai van Pagaloengian, voert een pad door de heuvels, dat de S. Talaoë opzoekt en daarna deze rivier op den linkeroever volgt tot de kampong Talaoë. Van hier gaat een pad door het heuvelterrein naar Boega, dat door een pad verbinding heeft met een punt aan de kust, ten zuiden van Siajong.

Van Toli-Toli is de kampong Saloegar over land in 6 uur te bereiken. Bij Tamboe gaat het pad langs de S. Tamboe landwaarts in, volgt een eindweegs de bedding van de S. Pangi, bereikt op den G. Andjam op 550 M. het hoogste punt en daalt vervolgens geleidelijk af naar de vallei van de S. Saloegar.

De hoofdplaats Toli-Toli, die door de bevolking kampong Baroe genoemd wordt, ligt daar, waar ze, uit een hygiënisch standpunt beschouwd, nooit had mogen liggen. De zeer lage, halvemaanvormige vlakke van Toli-Toli heeft een slechte afwatering, aan den voet van het gebergte liggen moerassen en plassen; de kuststrook bestaat uit een complex van riviermondingen, lagunes, gaten, kuilen, inzinkingen, nipah-nipah en

strandbosschen, die alle bij laag water voor een groot gedeelte droog loopen en die door de bevolking gebruikt worden om er allerlei vuil en afval in te deponeren.

Het eigenlijke strand is een smalle zandstrook, die met huizen is volgebouwd. Hooge vloed en zettingen zetten ook hier een groot stuk van het gebouwde deel onder water, zoodat men niet steeds droogvoets de huistrap kan bereiken. Zoowel aan de zijde van Laboean Dedeh als aan die van Naloe wordt kampong Baroe ingesloten door nipahmoerassen, die ook aan de landzijde er nog omheen grijpen, zoodat het de verblijfplaats is van milliarden muskieten. Daarbij kwam nog, dat aanhoudende regens in de maand December alles in een waren modderpoel veranderden; het regent te Toli-Toli het geheele jaar door.

Ook ligt voor den binnenlandschen handel Toli-Toli niet bij uitstek gunstig; wel is de reede, beschut door de voorgelegen eilanden, vrij veilig, doch een vóór de kampong gelegen zandbank noodzaakt geladen prauwen ver uit den wal te blijven. De stoomschepen ankeren voor Laboean Dedeh, doch deze plaats is nog slechts door een onbruikbaren weg met Toli-Toli verbonden.

Tusschen Dedeh en Ogomoli, waar eenige lagunes bij laag water doorwaad kunnen worden — bij vloed moet men een prauw requireeren — komt het gebergte, dat de vlakte van Toli-Toli aan de Noordzijde insluit, tot aan de zee.

Kalangkangan ligt in een, zich ver in het binnenland uitstreckende vlakte, die alleen in de nabijheid van de kampong, die overigens goede klappertuinen heeft, hier en daar gecultiveerd is; de rest is nog volslagen wildernis.

Voorbij Kalangkangan is het met het pad, dat naar het strand afbuigt — de kampong ligt ongeveer 1 K.M. van de kust — spoedig gedaan, en wordt ook de marsch langs de kust door eenige lagunes en de breede monding van de S. Kekoh opgehouden. Over een 200 M. hoogen rug loopt, grootendeels op den scherpen kam, een boschpad, hier en daar door omgevallen woudreuzen versperd, waarlangs men de kampong Lalos bereikt, die aan een zandige, schoone kuststrook gelegen is. De huizen staan netjes gericht, front naar de zee. De kampong maakt daardoor een gunstigen indruk.

Een zeer goed pad, dat tot Galoempang over bijna effen terrein loopt, laat tusschen Lalos en Tendeh de kust los om Tg. Tendeh, waarvóór P. Tendeh, af te snijden. Rechts en links van dit pad staan in het lage hout en tegen de hellingen der heuvels opmerkelijk veel arenpalmen; langs het pad vindt men hier en daar de hutjes met stookplaatsen, waar de arensuiker bereid wordt, die van Lalos uitgevoerd wordt. Tendeh,

Badjoegan en Galoempang hebben klappertuinen; landwaarts in hebben de bewoners van beide laatstgenoemde kampongs, die ook karbouwen bezitten, een geslaagd begin gemaakt met den aanleg van sawahs, die wat het beschikbare terrein betreft, voor aanmerkelijke uitbreiding vatbaar zijn. Het oude hoofd van Galoempang dat een groot houten huis met zinken dak bewoont, houdt er een kudde van een 50-tal sappi's op na.

Ook Kapasa, een kampong van bescheiden omvang, heeft rijstvelden. Een glibberig bergpad van roode klei met vrij steile hellingen verbindt Galoempang, dat door den G. Kembol van Badjoegan gescheiden is, met Kapasa.

De aardrijkskunde leert ons reeds als schooljongen de Stroomenkaap kennen, die men dan aanziet voor één der groote hoeksteenen van het grillig gevormde Celebes. Wij waren dus verlangend die kaap van nabij te zien, die wij in onze verbeelding reeds gedacht hadden als een majestueus rotsgevaarte, zooals b.v. Kaap St. Vincent. De ontgoocheling was groot, toen wij vanaf de vuile, tot ver in zee met strandbosch begroeide, kust van Kapasa het profiel van de Stroomenkaap konden zien. Het is een lage, geleidelijk, in N.W. richting te niet loopende rug, die niet eens het water bereikt; vóór zijn voet ligt een vlakke strook land, geheel ingenomen door een klappertuin met een voetpaadje er door, dat de weinig indrukwekkende tandjong afsnijdt. De kustbewoners spreken van Tg. Benar, niet van Tg. Besar, zooals op de zeekaart staat. Het hoofd van Lingadang had voor dezen naam de volgende verklaring. Prauwvoerders, die van de zijde van P. Dolangan komen aanzeilen, zijn allicht geneigd de hooge Tg. Lakopamea aan te zien voor de kaap, die de grens is tusschen de Straat van Makassar en de Celebes-zee; maar het is een valsche tandjong; eerst de Stroomenkaap is de Tg. „Benar“.

Hoewel van Kapasa nog een slecht voetpad in N.W. richting leidt, nu eens langs den voet der heuvels, dan weer door modderlagunes, eindigt dat vrij spoedig in een klappertuin, waarna men zich door het strandbosch op de grens van water, modder en land beweegt, hier en daar over steenen, dan weer balanceerende over opgestapeld drijfhout. Vóór dit kustgedeelte ligt een breede modderbank, die bij eb droog ligt en niet geschikt is, het weinige natuurschoon van de Stroomkaap te verhoogen. Waar voorbij de tandjong de heuvels hier en daar nog een strook vlak land openlaten, staan de klappertuinen van de verspreid wonende menschen van Bonemalanga en Manoenoë, tot de steenrotsen van den G. Lakopamea steil in het water afvallen. Alleen bij laag water is het mogelijk, hoewel met moeite en beleid, over de groote steenen met diepe sleuven er tusschen, heen te klauteren.

Vóóruit van de Stroomenkaap liggen de beide Salanro's als de hoogste,

steeds boven het water uitstekende keien van een groot rif, dat zich van P. Dolangan om de kaap heenbuigt tot de Passi besar in de Straat van Makassar. De Salanro's zijn steile rotseilandjes, waarop hier en daar een boompje groeit; op meerdere plaatsen komt het lichtroode gesteente te voorschijn.

Van den G. Lakopamea tot Lingadang is de kust met strandbosch begroeid, waarom een pad is gemaakt, dat over het plateauvormige, hoogere terrein loopt.

Lingadang is een kampong, die, evenals zoovele andere dorpen langs de kusten van Celebes, het bewijs levert, dat de Boegineezen (Lingadang heeft eene uitsluitend Boegineesche bevolking) bij de keuze van de plaats hunner vestiging elk begrip van hygiëne verwaarloozen. Terwijl die gedeelten van het land, die de Boeginees met klappers beplant, naar onze meening het eerst voor huizenbouw in aanmerking komen, doet hij juist anders om. Een Boeginees bouwt zijne woning bij voorkeur op de onzekere grens van zee, modder en bakau².

Lingadang bestaat uit 3 plukjes. Lingadang 1 ligt aan de koeala; de huizen staan op een boomloos modderveld, dat van het zout wit uitslaat als het opdroogt. Lingadang 2 staat deels op een zoutvlakte, die bij hooge vloed overstromd wordt, deels aan een zandig strand met de helft van het aantal stijlen, dat een huis draagt, in de zee. Lingadang 3 staat langs het strand halverwege in zee en eindigt daar, waar de modder en het strandbosch weer beginnen. In dit gedeelte staan de scheepstimmerwerven, want de Boegineezen van Lingadang zijn bekend als goede scheepsbouwmeesters, zowel van kleine sampans als van groote, dikbui-kige zeilprauwen.

De zee voor Lingadang is ondiep, geen pakketboot kan er binnenkomen, zoodat de copra over Santigi moet worden afgescheept. Daar in den westmoeson de zee woelig kan zijn en het varen met sampans rondom het schiereiland van Santigi gevaar oplevert, heeft men een kanaaltje gegraven door Santigi op zijn smalst.

Op het tegenover gelegen P. Dolangan (niet Dalangan, zooals de zee-kaart en de economische kaart het eiland noemen), een laag en vlak eiland dat gedeeltelijk met bosch begroeid is, heeft het hoofd van Lingadang groote klappertuinen. Hoewel op het eiland geen stroomend water wordt aangetroffen, komen er betrekkelijk veel herten op voor, die waarschijnlijk over de zandbank, die tusschen Dolangan en het schiereiland van Santigi ligt en bij zeer lagen waterstand bijna geheel droog valt, van den vasten wal zijn overgelopen. Aan de zuidkust van het eiland staan groote sero's.

Van Lingadang naar Santigi loopt een goed paardenpad.

Santigi ligt op een zandige landtong met steil aflopend strand, zoodat de pakketboot onmiddellijk vóór de kampong ten anker kan komen, waar tegelijk de copra van Lingadang kan worden ingeladen met die, welke van Katajan en Laolalang wordt aangevoerd. De baai van Santigi, die uit 3 kleine inhammen bestaat, is bijna geheel door bergen, met onafgebroken zwaar oerwoud begroeid, omringd. De strandbewoners dringen daarin niet verder door, dan noodig is om rotan te halen voor eigen gebruik. Rotanzoekers van beroep zijn Boegineezen over het algemeen niet. Het water in de baai is vooral in de vroegere morgenuren zeer kalm, zoodat men zonder gevaar met een kleine sampan, ook al zijn er geen vlerken aan, kan oversteken naar Laolalang of Boloeloh, waar een hooge boom het punt aangeeft, waar het pad begint, dat naar Saloempagan voert.

Dit pad loopt langs een zandige kust, waar landwaarts in klapperboomen en reusachtige mangaboomen staan. Aan het strand komen veel maleo's voor; zooveel zelfs, dat men vroeger iemand heeft kunnen vinden, die het recht om de eieren te mogen zoeken, van het landschap pachtte; deze pacht is nu vervallen.

De naam Saloempagan is ontleend aan de delta, die de rivier vormt. Tusschen de beide armen ligt de gelijknamige kampong aan het warme strand. De huizen staan behoorlijk in rij en gelid aan beide zijden van een dorpsstraat, elk huis heeft zijn eigen erf.

Tusschen Saloempagan en Binantoang komen de uitloopers van een der groote ketens, die vanaf den G. Kalangkangan (\pm 2500 M. hoog) zich in noordelijke richting waaivormig uitspreiden, aan de zee. De kust is hoog en rotsachtig; de eene tandjong volgt op de andere, wij telden tusschen de beide evengenoemde kampongs 9 kapen, waaronder de Boschkaap, die een machtigen indruk maakt en als een steile bergklomp in de zee afvalt. Tusschen al de uitloopers, die deze tandjongs vormen, liggen grootere of kleinere valleien, de eenige plaatsen, waar men langs deze schaars bevolkte kusten een levend wezen ontmoet. In de grootere valleien liggen de kampongs. Bij Doeleh en Pindjang zijn landwaarts in, op nog bescheiden schaal natte rijstvelden aangelegd. Tegenover Doeleh ligt een merkwaardige klip, de Batoe Nandi, bestaande uit een lang, evenwijdig aan de kust gelegen voetstuk, waarop een zuilvormige steen staat, die steeds den kop boven water houdt. Vóór Pindjang ligt, ongeveer in de lijn der tandjongs, het tweeledige, kale eiland P. Pindjang, waarop slechts hier en daar een boom wortel heeft kunnen schieten. Het rif, dat beide deelen verbindt, ligt bij vloed onder water.

Vanaf Pindjang gezien, heeft Tg. Matok een profiel, dat met eene helling van ongeveer 45° in zee valt; Tg. Takoedan vertoont van Binan-

toang een doorsnede onder $\pm 60^\circ$. Met nog een kleine, tusschen beide gelegen tandjong, waar men overheen moet klauteren langs een pad zoo steil als een ladder, vormen deze te zamen het voorgebergte, dat op de zeekaart met den naam Boschkaap is aangegeven. Op meerdere plaatsen bleek bij het omloopen dier kaap, dat de rotsen hier en daar zich tot een hoogte van bijna 100 M. loodrecht, zelfs overhangend, uit de zee verheffen.

Een kleine voorkaap, Tg. Badjoe, gevormd door een zijdelingschen aflooper van de groote Boschkaap-keten, kon gemakkelijk rondgewandeld worden. Moeilijker ging het reeds met Tg. Matok, waar op handen en voeten van rots op rots geklommen moest worden. Dit was echter nog niets bij hetgeen ons bij Tg. Takoedan te wachten stond. De kapala van Binantoang, die ons vergezelde, liet den moed zinken en toen hij zag, dat wij aanstalten maakten ook hieromheen te gaan, wist hij ongemerkt te eclipsseeren en klauterde over den bergrug heen. Aanvankelijk gaat het hier ook vrij eenvoudig en men begint reeds te gelooven, dat de berichten der inlanders ook ditmaal, evenals zoo vaak te voren, erg overdreven zouden blijken, als plotseling de rotswanden van graniet zich torenhoog naast ons opstapelen en ons doen beseffen, welke nietige wezens wij zijn in de grootsche natuur. De branding van de eb — het was tegen half negen — klotste, niettegenstaande de kalmte der zee, met donderend, onheilspellend geluid tegen de rotsgewelven, nu eens de sleuven en spelonken met schuimende bruising vullende, dan weer zich met meesleepende kracht terugtrekkende. Wij waadden tot aan de borst door de rusteloos deinende zee, telkens en telkens weer overspat door het schuim der aanrollende golven; wij hadden moeite het evenwicht te bewaren en om niet van de been geslagen te worden, hielden wij elkander vast, steun zoekende tegen de uitgespoelde rotsen. Ieder slaakte een zucht van verlichting wanneer hij, ten koste van eenige schrammen en blauwe plekken, het gevaarlijke moment achter den rug had en den voet zette op het harde, vlakke en breede strand, dat zich uitstrekt tot voorbij Lakea en waarlangs wij spoedig Binantoang bereikten.

Een uur gaans ten oosten van Binantoang stroomt de S. Lakoean, de oude, historische grens tusschen het sultanaat Toli-Toli en het landschap Bwool. (Op de economische kaart is die grens ten onrechte langs de S. Lakea aangegeven).

Tusschen Lakea en Leok vormt de G. Dako, die in H. Kandi eindigt, met zijne uitloopers een meestal hooge rotskust, die slechts hier en daar door een stukje zandig strand onderbroken wordt. Van de vele tandjongs zijn bijzonder merkwaardig de Tg. Maramboe en Tg. Mapoeti, die bestaan uit loodrechte, hooge, gelaagde leisteenrotsen, die verweerd

en uitgespoeld zijn, waardoor zij, op eenigen afstand gezien, op oude Hindoetempels gelijken.

Het meerendeel dier kapen passeert men langs een voetpad, dat in de rotshellingen is uitgehakt en vrijwel het beloop der kustlijn volgt.

Evenals in Lakea staan ook in Boesak, waar bivak gemaakt werd, de huizen verspreid, zoodat het moeilijk is aan te geven, waar eigenlijk de kampong ligt. Van Boesak loopt een paardepad door het heuvelterrein naar Leok, waardoor de hoek Kandi of Tg. Dako wordt afgesneden, hoewel toch de voeling met de kust niet geheel verloren raakt; het pad doet ook de Bilan-baai aan. Door de rusteloze afwisseling van klimmen en dalen is het pad, dat ongeveer 10 paal lang is, zeer vermoeiend. Nabij de rechechepost Leok komt men uit op den 4 K. M. langen zandweg, die, op korten afstand en evenwijdig aan het strand loopende, Leok met Bwool verbindt.

Van Leok tot Negeri Lama (het oude Bwool, waar vroeger de radja woonde) strekt zich een breed, vlak strand uit dat alleen afgebroken wordt door de bijna 500 M. breede monding van de S. Bwool. Op deze kust staat meestal een vrij hevige branding.

Bwool heeft op mijnbouwkundig gebied eene treurige reputatie verkregen. Van de vele pogingen, die in de nabijheid der hoofdplaats zijn aangewend om goud te winnen (Boekal, Genipil, Leok, Boesak), is niets terecht gekomen. Veel Hollandsch en ook Engelsch kapitaal is hier verdwenen. De beide eerstgenoemde, veronderstelde vindplaatsen liggen, hoewel diep het land in, toch nog niet hoog in het gebergte. De hoofdplaats ligt nl. in eene uitgebreide vlakte, die zich tot ver in het binnenland uitstrekt. Wanneer men bij de koeala staat, ziet men aan den zuidelijken gezichtseinder, heel in de grauwe, nevelachtige verte, den kam van het gebergte, die eerst weder in de richting van den G. Paleleh de noordkust nadert. Door deze vlakte stroomen de tweelingrivieren, die bij Oud-Bwool in zee monden: de S. Alimboengan en de S. Kantanan. Meer in zuid-westelijke richting ligt het bekken van de S. Bwool, die hare bronnen heeft aan de overzijde van het gebergte, waaruit ook de S. Maradja ontspringt.

De S. Bwool en de S. Alimboengan werden beide gedeeltelijk gemeten. Gebonden door de pakketboot, die ons naar Paloe zou terugbrengen, moest met den nog beschikbaren tijd gewoekerd worden, zoodat alleen de benedenloop kon worden opgenomen. De S. Alimboengan interesseerde ons, omdat in haar stroomgebied het exploratie-terrein ligt van de mijnbouwmaatschappij Boekal, die 6 à 7 jaar geleden hare onderzoekingen moest staken. De rivier opvarende, komt men eerst door een moerasgebied met nipah²; daarna heeft men aan beide oevers droog en vlak

terrein met kampongs en verspreid staande huizen in klappertuinen en anderen aanplant. In het hoogere gedeelte moesten meerdere malen boomversperringen worden opgeruimd, waardoor het 2 $\frac{1}{2}$ dag duurde, vóór we de plaats bereikt hadden, waar vroeger de maatschappij haar opslagloods had. Van dit gebouw, waarvan de plaats bijna niet meer te herkennen was, voert een pad, eerst over vlak, daarna over zacht golvend heuvelterrein van nauwelijks 100 M. hoogte. Dit pad, dat vroeger een goed paardepad geweest zal zijn, is nog gemakkelijk te herkennen, al is het ook weer voor een groot deel dichtgegroeid; hier en daar zijn er zware boomen overgevallen. Waar men de S. Boekal, een rechterzij-rivier van de S. Alimboengan, bereikt, stond eertijds het van tijdelijke materialen gebouwde etablissement. Thans is alles weer verdwenen, en is ook het terrein een volslagen wildernis geworden. Aan de overzijde van de S. Boekal ziet men niets dan ongerept oerwoud.

De maatschappij verhuisde van hier met al haar personeel en koelies naar den G. Genipil, die volgens mededeeling van het districtshoofd van Bwool per prauw, de S. Bwool stroomop, in 10 dagen zou kunnen worden bereikt. De beschikbare tijd liet ons echter niet toe, de rivier verder dan 2 dagen roeiens te doen opmeten.

c. LANGS DE TOMINI-GOLF.

De meeste Nederlanders, die nog nooit dit gedeelte van Celebes bereisden, hebben zich van de landen om de Golf van Tomini een geheel verkeerd beeld gevormd; mij zelf is het niet anders gegaan. De golf maakt front naar de van het wereldverkeer afgerichte zijde; men hoort in het overige Indië zoo zelden van deze landen, dat men allicht geneigd is ze te beschouwen als kusten, die nog in den oerstaat verkeerden; zoo als ze waren, toen inlandsche despootjes er nog vrij spel hadden en wij er nog geen daadwerkelijk gezag uitoefenden.

Dat beeld is ten eenenmale bezijden de waarheid, en de onderafdeeling Parigi heeft op mij den indruk gemaakt dat onze bestuursinvloed hier reeds veel dieper wortel heeft geschoten dan langs de westkust, die bij haar vergeleken in alle opzichten een zeer povere figuur maakt.

Hoewel ook de kusten van de Tomini-golf nergens dicht bevolkt zijn, krijgt men er toch nooit dat gevoel van eenzame verlatenheid in een onherbergzaam oord, hetwelk zich aan de westkust nu en dan aan ons opdrong.

Sedert het begin dezer eeuw is met de vestiging van een controleur te Posso — nadat de zending er het hare toe had bijgedragen om de aandacht op deze landen te vestigen — het tijdperk aangebroken, dat

het Nederlandsch-Indisch Gouvernement begonnen is, rechtstreekschen invloed uit te oefenen op den gang der huishouding in de vele kleine staatjes. Bijna voortdurend is langs vreedzamen weg ons gezag gevestigd, hoewel troepen sedert de oprichting van de z. g. compagnie van Midden-Celebes steeds beschikbaar waren en ook gewapende politiedienaren te Parigi werden gestationeerd. In betrekkelijk korten tijd hebben deze kusten zich ontwikkeld tot een belangrijk afvoergebied van rotan, copra en timmerhout. De Koninklijke Paketvaart-maatschappij stuurt maandelijks 2 harer grootste schepen in de golf, terwijl ook de Norddeutsche Lloyd hier een gelijk aantal schepen in de vaart heeft. Wie op de steigers van Makassar wel eens de reuzenhoeveelheden rotan uit de Tominibooten heeft zien overladen in een Nederlandsche vrachtboot tegelijk met eenige duizenden balen copra, heeft zich een denkbeeld kunnen vormen van den vooruitgang en de ontwikkeling dezer streken.

En toch is de toestand nog niet overal en ten allen tijde even rooskleurig; vaak heerscht er gebrek aan de dagelijksche voedingsmiddelen; toen wij in September 1911 voor de eerste maal aan de Golf van Tomini kwamen, deelde de civiel gezaghebber ons mede, dat op meerdere plaatsen tengevolge van de aanhoudende droogte, die er geheerscht had gedurende de maanden welke als het regenseizoen worden genoemd, de rijstooft in de tuinen en op de erven was mislukt, zoodat hij den assistent-resident van Donggala verwachtte om met hem middelen te beramen teneinde hongersnood te voorkomen.

Chineesche handelaren voeren per pakketboot rijst in, maar om de waar op prijs te houden, bedraagt die invoer niet meer dan de gemiddelde behoefte van boot tot boot. Nu gebeurt het wel, dat een enkele maal op deze niet-contractueele lijn een boot uitvalt of dat er vertraging is ontstaan, zoodat de aanwezige voorraad rijst uitgeput raakt. Een enkele maal heeft ook het bestuur rijst ingevoerd; hiertegen bestaan echter in de praktijk tal van bezwaren.

Of dan ook vroeger, vóór onze inmenging in de aangelegenheden der Toministaatjes, herhaaldelijk hongersnood geheerscht had? Die vraag moest door den bestuursambtenaar, voor zooverre hem bekend was, ontkenkend beantwoord worden. De bewoner van dit strand is volstrekt niet ijveriger dan zijne trage Kajelische rasgenooten van elders. Hij bewerkt een stukje grond, even groot genoeg om bij goeden oogst voldoende op te leveren om in eigen behoeften te voorzien.

Vroeger was dat anders, toen de vorsten en de rijks grooten zich 10% of meer van den oogst toeëigenden; toen zorgden deze, op eigen voordeel bedacht, dat er geplant werd. Nu zij onder het huidige regime daar geen persoonlijk belang meer bij hebben, bemoeien zij er zich niet meer mee,

en indolentie en zorgeloosheid beheerschen weer het doen en laten van den kleinen man. Copra is het voornaamste uitvoerartikel, dat hij levert uit de opbrengst zijner klapperboomen, die weinig verzorging noodig hebben. De schatten die alom met zwaar bosch begroeide bergen kunnen voortbrengen, zijn niet voor hem weggelegd. Ook langs de kust van de Tomini-golf, noordwaarts tot Tinombo, zijn het bijna uitsluitend menschen uit de bovenlanden van Paloe en van Posso, uit Bangga, Pakoeli, Koelawi, Besoa en Bada, die, met achterlating van vrouw en kroost in het eigen land, zich tijdelijk ophouden in het gebergte van Parigi, om in de bosschen, met rotan zoeken, geld te verdienen. Alleen de Moëtonners winnen zelf de producten hunner bosschen: rotan en damar.

Die tijdelijke vestiging van vreemde Toradja's heeft gelijken tred gehouden met de vestiging en uitbreiding van het gezag der „Companie”. Vóór die vestiging kwamen zij er nog niet; misschien waren zij er niet veilig; mogelijk ook werden hun de vruchten van hun arbeid afhandig gemaakt, of wierp de rotanhandel toen nog niet zulke goede winsten af als thans.

Zooals reeds werd opgemerkt, krijgt men bij een marsch langs de kust van Tomini, den indruk, dat hier ons gezag op betere en hechtere grondslagen is gevestigd dan langs de westkust. Ook hier geldt de parintah die de menschen verplicht, zich in dorpen aan den grooten weg te vestigen. Waar noodig gedwongen door militaire patrouilles, die de ladangs en berghellingen afzochten, heeft de bevolking aan dien maatregel reeds volledig gevolg gegeven, zoodat wij nergens anders meer bewoonde huizen aantreffen, dan in de met groote orde, regelmaat en netheid aangelegde kampongs, die op eene enkele uitzondering na, alle gelegen zijn aan den verkeersweg nabij de kust.

Daar de geheele bevolking van Parigi thans in de vlakke langs of nabij de kust gevestigd is, hebben de oorspronkelijke bewoners van het centrale-gebergte, de orang daja der westkust, zich onder de kustbewoners gemengd, zoodat voor ons, Europeanen, de bevolking gelijkt op dat mengelmoes van strandbewoners, dat men overal elders op Celebes aantreft, en dat alzoo het oorspronkelijk karakter heeft verloren.

In zijn artikel over de Toradja-talen (Encycl. Nederlandsch-Indië IV, pag. 420) spreekt dr. Adriani over de To Lole, die het binnenland van Ampibabo (niet „boe”, zooals de bestaande kaarten aangeven) zouden bewonen. Deze To Lole, die oorspronkelijk het „tadji” zouden gesproken hebben, zijn thans voor het meerendeel, ten getale van ongeveer 500 menschen, waaronder een 100-tal weerbare mannen, gevestigd in de kampong To Lole, waar de heidensche bergbewoners reeds allen, zij het dan ook meer in schijn en voor den vorm, Mohammedanen zijn geworden, waarmede ook hun oorspronkelijk dialect dreigt verloren te gaan.

Mohammedaan in haar hart is trouwens ook de kustbevolking niet. In hun gevoelen en gelooven zijn ook deze menschen nog heidenen gebleven, al hechten zij, evenals zoovele schijn-islamieten die het wezen van hun godsdienst niet begrijpen, angstvallig aan den vormendienst. In Ampibabo, waar een misgit is, woonden wij het einde der poeasa bij. Nadat op een avond bij onbewolkte lucht aan den westelijken hemel duidelijk het sikkeltje van den maan van Sjawal door een, volgens de wet geloofwaardig persoon was geconstateerd, werden de huistrappen met brandende pitjes versierd. Voor sommige woningen had men van een pisangstam, waardoor bladstelen van den sagopalm waren gestoken, een pyramide-vormig torentje gemaakt, dat nu verlicht werd door vele vlammetjes van pitjes, drijvende in met klapperolie gevulde zeeschelpen. Den volgende morgen zag de geheele bevolking er nieuw uitgedost en zeer kleurig uit. Allen, ook vrouwen en kinderen, trokken naar het bedehuis, waarna evenals de eerstvolgende dagen bezoeken gewisseld werden. Toch wapperen ook hier langs de geheele kust de ons uit de Berglandschappen overbekende witte vaantjes, die de macht hebben de booze geesten, welke ziekte en onheil brengen, te weren.

Ongeveer bij de zooeven genoemde kampong To Lole plaatst dr. Adriani de noordgrens der Toradja-taalgroepen. Niettemin wordt het „ledo” van Paloe, dat ook tot diep in de Berglandschappen tot in Bada verstaan wordt, over de geheele afdeeling Midden-Celebes met uitzondering van Posso, als lingua franca gebruikt. Ook in de landen, welker dialecten reeds tot de Moëtonsche taalgroep gerekend moeten worden, kan men zich, vooral bij mannen die door den aard van hun bedrijf veel met andere menschen in aanraking komen, door het ledo verstaanbaar maken. Zelfs in Bwool treft men nog verscheidene personen aan, die deze taal machtig zijn. Het jongere geslacht onder de kustbewoners, speciaal de jongere mannen en allen die van Boegineesche afkomst zijn, verstaan en spreken het Maleisch vrij goed.

Evenals in de Berglandschappen worden ook in dit gedeelte van den noordelijken arm van Celebes, zoowel ten noorden als ten zuiden van de door Adriani opgegeven taalgrens, verschillende dialecten en talen gebruikt. Naar zijn reeds genoemd artikel verwijzende voor wat betreft de landen ten zuiden van de lijn Baleisan—Tolole, deelen wij nog mede, dat de bewoners van Dampelas en Dampal, die tot denzelfden stam behooren, het „diang” spreken. Tusschen deze hebben zich ingeschoven de bewoners van Sadjol, die zich, evenals de menschen rondom Tinombo, bedienen van het „laoedja”. De Dondoërs, de menschen aan de zuidzijde van de baai van Dondo van Tg. Bobantji tot de S. Maradja, spreken evenals de menschen in de buurt van Tomini het „tiadji”. Tusschen

Liborang en Tg. Bobantji en op Simatnag (niet op Tampalekang, waar zich Badjo's gevestigd hebben) wonen de To Malasa, die het „daoe” spreken. Vroeger woonden ook To Malasa in het gebergte boven Kasimbar en Santigi aan de Tomini-Golf (bij Bobantji is een kampong, en een telok Santigi). De Tobi-Toliërs, waaronder moeten worden verstaan de menschen tusschen de S. Maradja en de S. Lakoean, spreken het „gega”, welke taal ook gesproken wordt door de bewoners van het merencomplex Bolano.

Op gelijke wijze als van To Lole, gewaagt de Encycl. Nederlandsch-Indië (II pag. 582) van een, in het gebergte tusschen Kasimbar en Palasa wonenden, Alfoerschen stam Lado-Lado, die daar op 10000 zielen geschat wordt (?); zij die tusschen Kasimbar en Tada woonden, heeten Begamo. Ook deze lieden, wier aantal zeker sterk overdreven is opgegeven, zijn te loor gegaan in de gemengde kustbevolking.

Volgens een mij door den civiel gezaghebber van Parigi verstrekte opgave, zou uit de registratieregisters over 1911 blijken, dat het aantal inwoners bedraagt als volgt:

Landschap.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Savisoe	196	129	152	477
Parigi	2519	2083	2896	7498
Ampibabo	417	342	539	1298
Toriboeloe	594	559	821	1974
Kasimbar	213	201	300	714
Sigenti	681	633	898	2212
Moëton	3792	2946	4613	11351

Totaal 25504

De Tomini-golf is eenvormiger dan de Straat van Makassar; ook de kustlijn is veel minder ontwikkeld; nergens wordt het oog aangetrokken door een in zee vooruitspringende kaap, nergens ook lokt een verschoelen, stille baai den schipper uit tot ankeren. De kust is over het geheel laag en vlak, en een marsch langs het ongerepte strand zou op verre na niet die bezwaren opleveren, die wij ondervonden aan den overkant van het gebergte.

Evenals langs de westkust bestaat ook het kustgebied van de Golf van Tomini uit eene aaneenschakeling van halvemaanvormige vlakten, die van elkaar gescheiden zijn door de uitloopers van het centrale gebergte. Waar dit gebergte het hoogst is, of waar de kam het dichtst nabij de kust komt, reiken deze uitloopers tot aan het strand. De vlakten zijn hier uitgestrekter dan aan de westkust. De groote vallei van Parigi is, vanaf de hoofdplaats naar het Noorden, 15 paal lang. Bij die paal komt het gebergte, waarvan de lagere hellingen, in tegenstelling met hetgeen men noordelijker opmerkt, met alang-alang begroeid zijn, tot aan het water, zoodat er voor een weg geen plaats meer is.

Voorbij paal 15, waar de uitloopers van den G. Noesilingi zich langzamerhand terugtrekken, wordt het gebergte naar het Noorden steeds lager; de kam wijkt terug in de richting van Alindaë, waardoor de wijde vlakte van Ampibabo ontstaat, die zich aan de grens van het landschapje bij de S. Woemboe sluit. Achter de vlakten van Toriboeloe en Kasimbar, die in elkander loopen, ligt het laagste gebergte van den noordelijken arm van Celebes. Kleiner zijn de valleien van Maninili en van Sigi-genti; tusschen beide liggen de heuvels van Bwool. De kampongs Malapogo en Bondojo zijn gelegen aan de tegengestelde uiteinden van een hooge kust; ten Noorden daarvan ligt de vlakte van Marisa en Sidoan. De vallei van Bainaä wordt in het Zuiden begrensd door den 60 M. hoogen G. Moleage, in het Noorden strekt zij zich uit tot de heuvels van Tg. Selabia. De vlakte van Tinombo is smal, maar dringt aan weerszijden van de rivier voorbij de kampong Doesoena diep in het binnenland door. Deze kampong vormt met het boven Toboli gelegen Lebo en het boven Toriboeloe liggende Tasiëndja de eenige nederzettingen, die niet aan den weg Parigi—Tinombo geschaard staan. In het kustgedeelte van Tinombo tot Palasa komen de ruggen van het hooge Ogoamas-gebergte tot aan zee, zoodat de weg, die deze beide kampongs verbindt en overigens in goeden staat verkeert, op meerdere punten tusschen de heuvels en het water bekneld raakt. De weinig diepe vlakte van Tomini verbreedt zich geleidelijk tot de groote vallei van Ongka. Een, in de Tg. Santigi en Apollo verloopende, hooge rug scheidt deze vallei van het lage land, waarin de Bolano-meren liggen en waardoor de rivieren van Lamboeno en Toeladenggi stroomen. Moëton ligt in eene kleine vlakte, die van geene beteekenis is.

Al deze laagvlakten zijn met hooge alang-alang begroeid, hier en daar afgewisseld met kleine stukken houtgewas of verlaten tuinen, waarin enkele klappers staan en soms nog andere vruchtboomen groeien. Langs de tallooze beekjes en waterloopen die de vlakten doorsnijden, groeien reeksen van houtgewas, gelijk de wallen van akkermaalshout om eene

vaderlandsche weide, evenwel met dit groote onderscheid, dat hier de forsche sagopalm met zijne kloeke bladeren den boventoon heeft.

Dat deze, met bosch begroeide, in de alang-alang gelegen terreinen vele herten en wilde zwijnen herbergen, spreekt van zelf.

Door de ligging van de Golf van Tomini onder den evenaar, waardoor de moesons niet sterk gemarkeerd zijn, en door den overgrooten rijkdom der bergen aan zware bosschen, houden de meeste rivieren, beken en stroompjes het geheele jaar door water.

Dat deze vlakten met geringe moeite in prachtige sawahs kunnen veranderd worden, hebben de Balineesche ballingen bewezen, die aan de noordzijde van de kampong Parigi model-rijstvelden hebben aangelegd. Bij Toriboeloe stond op een kleine sawah, toen wij daar tegen het einde van September passeerden, de rijpende padi, mooier dan ik ze ooit op Java zag. Toen ik hierover mijne verbazing te kennen gaf, vertelde de magaoe van zijne groote plannen om jaarlijks de sawahs uit te breiden. Eerst sedert kort worden sawahs aangelegd in de buurt van Tinombo en Binaat. Overigens is natte rijstbouw in deze streken vreemd. De erven van de huizen langs den grooten weg zijn met rijst, djagoeng, ketella, pisang en klappers beplant.

De vorm van de kampongs is overal precies eender naar voorschrift: het front van de huizen zooveel depa van den weg, een erf van zooveel bij zooveel. Of men Toboli, Ampibabo, Toriboeloe, Tinombo of Moëton ziet, het is alles eender. En hoewel het geheel aldus getuigt van orde, regelmaat en netheid, dat eeuwig eenerlei wordt spoedig vermoeiend en vervelend; land en volk hebben het eigen karakter verloren.

Parigi strekt zich uit tot de S. Pangí, een zeer klein beekje ten zuiden van de S. Lalere nabij Toga. De S. Woembœe vormt de grens tusschen Ampibabo en Toriboeloe dat zich volgens den magaoe naar het noorden uitstrekt tot de S. Oeranga; de oude mardika van Kasimbar noemde de S. Panambailo als zijn zuidgrens; de S. Towawa als zijn noordgrens. Sigenti strekt zich uit tot nabij Marisa.

Als algemeene waarheid ten opzichte van den toestand der op de economische kaart in het vooruitzicht gestelde verkeerswegen geldt, dat zij beter worden, hoe meer men de standplaats van den civiel gezaghebber nadert. Tusschen de wegen in het district Parigi en die in het district Moëton bestaat een hemelsbreed verschil. Maar ook in zijn beste gedeelte volgt de groote weg langs de kust nog geheel het beloop van het terrein, er is ook daar nog niet aan verharding gedacht; nabij Parigi komen gedeelten voor, die na eenige droogte spoedig mul worden. In alle kampongs is de weg goed en grootendeels ook reeds in die deelen, waar de bewoners niet al te schaarsch zijn en waar de aanleg van den

weg niet op technische bezwaren stuitte. In streken, waar de weg over de uitloopers en heuvels komt te liggen of waar hij gaat door lage, drassige terreinen, die na regens onder water staan en eerst langzaam weer opdrogen, laat ook thans nog de toestand zeer veel te wenschen over.

Omtrent het oostelijke gedeelte van het landschap Moëton valt nog het een en ander op te merken.

De groote vlakte van Ongka is rijk bevoeid door de S. Tiloeq, de S. Oela, de S. Malino (ondoorwaadbaar) en de kleine S. Ongka. Het meest nabij de kust gelegen deel der vlakte, welke tusschen het gehucht Besia en de Ongka geheel onbewoond is, wordt hoe meer men de zee nadert, hoe drassiger. Het tracé van den weg, nog versperd door zware boomen en bamboestoelen, is gekozen langs den voet der voorbergen, die niet hoog zijn. In het Noorden, aan den verren gezichtseinder ziet men, meest wazig of achter wolken verscholen, den kam van het centrale-gebergte, dat niet zeer hoog is.

Door een 200 M. hoog rug, die — zooals wij reeds opmerkten — in de rotskust van Tg. Santigi en Tg. Apolo verloopt, wordt de vlakte van Ongka gescheiden van de kom, waarin het merencomplex van Bolano gelegen is en waardoor de beide grootste rivieren van de onderafdeeling Parigi stroomen, de S. Lamboeno en de S. Toeladinggi. Beide zijn ondoorwaadbaar; bruggen zijn er nog niet geslagen. De S. Lamboeno heeft bij de gelijknamige kampong een breedte van ± 25 M.; de oevers zijn 2 M. boven den normalen stand van het water; de rivier heeft een zandbodem. De S. Toeladinggi heeft bij Taoepa een breedte van bijna 50 M.

De Bolano-meren zijn op de bestaande kaarten niet geheel juist aangegeven. Teneinde van eene goede meting verzekerd te zijn, werd het geheele complex, vanaf het noordelijkste meer tot aan de monding van de afwatering in zee, per prauw bevaren en opgenomen. In een regenperiode, in het laatst van December 1911, toen het bijna dagelijks stortregende, zoodat de rivieren en meren vol water stonden en buiten hunne oevers waren getreden, vond ik 3 in stede van 2 meren, die onderling door terreingolven gescheiden zijn, zoodat zij niet in elkaar kunnen overloopen. Ook vorm en ligging der meren verschilt aanmerkelijk van hetgeen de kaarten tot heden gegeven hebben.

Het geheel ligt in eene inzinking, die alleen in zuid-oostelijke richting niet door heuvels en bergen is ingesloten; de G. Sologi staat daar alleen in de vlakte. De, op de zeekaart voorkomende, G. Olifant kon men ons niet wijzen; in die buurt ligt ongeveer de G. Potanga.

Alle meren zijn omringd door een breeden gordel van moerassig laagland, waarin een overweldigend aantal sagopalmen staat.

Het noordelijkste en kleinste, het Batoe-dakomeer, dat zeer helder

water bevat, ontleent zijn naam aan een grooten, witten rots, die in het meer onder water zichtbaar is (*dako* = wit). Het is naar schatting 25 à 30 M. diep. De helderheid van het water gaven de inlanders op als reden, waarom in dit meer hoogst zelden krokodillen gezien worden, die in de beide andere meren en in de S. Bolano en de S. Sologi, waarin het water de bruine rawakleur heeft, maar al te veel voorkomen.

Het Saoe-meer (\pm 50 M. diep, *saoe* = diep) heeft evenmin als het voorgaande een stroomende, eng begrensde afwatering naar de S. Bolano.

De S. Djonge is een uit het gebergte ontspringende rivier, waarin twee kleine krekten uitkomen. Benedenstreams hiervan wordt zij S. Bolano genoemd. Deze rivier is bij de kampong 40 M. breed en ondoorwaadbaar; het bruine water is het eenige drinkwater waarover de kampongbewoners kunnen beschikken. Bolano zou oorspronkelijk eene zelfstandige Boegineesche enclave geweest zijn in het Moëtonische rijk. (Encycl. Nederlandsch-Indië, pag. 231).

De rivier van Bolano mondt uit in het grootste der drie meren, het Mossologi-meer, dat gemiddeld niet meer dan 10 M. diep is. *Mossologi* zou beteekenen: „op en neer”, waarmede aangeduid zou worden, dat het zoute water van het meer onderhevig is aan de daling en rijzing van eb en vloed. Door de gemiddeld 100 M. breede S. Bologi, die bij de kampong Badjo in zee uitmondt, kan de vloed gemakkelijk binnentreden. Het meer staat op de oude kaarten te ver landwaarts in geteekend.

Zooals reeds in den aanvang werd medegedeeld, gaan de Moëtonners er zelf op uit om boschproducten in te zamelen; van de lage bergen rotan; uit het hooggebergte damar. Deze worden bijeengebracht op de punten, waar de rivieren voor prauwen met eenig laadvermogen bevaarbaar worden. In den regel is daar een loods of afdak gebouwd als overnachtingsplaats en als goedang, terwijl men er soms klappers en andere vruchtboomen aantreft; soms ook is er een ladang aangelegd, waarop djagoeng verbouwd wordt. Een dergelijke plek wordt „boeatan” genoemd, en wordt soms nader aangeduid door den naam der moederkampong er aan toe te voegen; soms draagt de boeatan een eigen naam. Op de kaart staan aangegeven Boeatan Lamboeno en Boeatan Toeladinggi; Balongka is de boeatan van Molosipat, Hoemoeo-besar die van Popajato.

d. DWARS OVER HET GEBERGTE.

Reeds in den aanvang van dit opstel wezen wij er op, dat de resultaten der verkenningen van het gebergte beneden de verwachting zijn gebleven. Toch werden alle overgangen van kust tot kust welke bij de bevolking bekend waren, benut om inzicht te krijgen in den algemeenen bouw.

Daar het gebergte overal met zwaar bosch begroeid is, heeft men zelfs vanaf de hoogste toppen of de hoogste punten der waterscheiding nergens eenig uitzicht, waardoor ons de gelegenheid zou zijn geboden over het geheel een blik te werpen, die een indruk zou kunnen geven van de samenstelling dezer lange bergketen. De omstandigheid, dat de meeste overgangen grootendeels in de beddingen van rivieren liggen, draagt er het hare toe bij, dat het uitzicht er in den regel uiterst beperkt is.

Van alle overgangen, die wij benut hebben, staat alleen het pad van Kasimbar naar Towia (Tamboe) op de economische kaart aangegeven, doch zeer geflatteerd. Uit de doorlopende lijn, die eene richting N. O.—Z. W. heeft, terwijl de ware richting van het pad Z. O.—N. W. er bijna rechthoekig opstaat, zou men allicht willen afleiden, dat hier ook een doorlopend pad bestaat. Uit de hierachter volgende beschrijving zal blijken, dat ook deze overgang niet afwijkt van het normale type en dat tot heden (1912) nog geen menschenhanden aan het werk zijn geslagen ter verbetering van het, door het gebruik en door het water ontstane en onderhouden pad.

De eenige kunstmatige overgang, die in den loop van het jaar 1909 is tot stand gekomen, is het paardepad, dat van Tawaeli naar Toboli is aangelegd. Bijna uitsluitend voor bestuursdoeleinden is dit pad daar gemaakt; het heeft niet de minste economische waarde, daar de bouw en de huidige toestand een eenigszins belangrijk verkeer uitsluiten, zoodat het nimmer een afvoerweg zal worden, waarlangs de voortbrengselen van de landen aan de Golf van Tomini zullen worden gebracht naar de Paloe-baai met het doel om den zeeweg te bekorten.

De G. Nokilalaki, ten Noord-oosten van het Lindoe-meer, is het groote knooppunt, van waaruit ook de lange bergketen begint, die zich uitstrekt tot in de Minahasa. Aanvankelijk wordt het gebergte naar het Noorden steeds lager. Het pad, dat van de Paloe-baai over Biromaroe naar Dolago voert, bereikt in zijn culminatiepunt een hoogte van bijna 1400 M. Het hoogste punt van het traject Tawaeli-Toboli is gelegen op 1067 M. hoogte, terwijl de waterscheiding tusschen Kasimbar en Towia nauwelijks 350 M. hoog is. Van hier neemt het gebergte weer geleidelijk in hoogte toe, tot het zijn grootste ontwikkeling bereikt in den majestueuzen schouderhoek van het indrukwekkende Ogoamas-gebergte, dat als een machtige cavalier den saillant beheerscht, waarin het noordelijk schiereiland van Celebes zich bijna met een rechten hoek naar het Oosten wendt.

Door een zware keten, waarin de G. Dondo en de Piek van Tomini de hoogste toppen zijn, hangt het Ogoamas-gebergte samen met het gebergte van Saloe Maradja, waarop de beide grootste rivieren ontspringen. Aan den oorsprong van de S. Bwool splitst het gebergte zich in

twee ketens. De noord-oostelijke richt zich naar den G. Kalangkangan, van waaruit talrijke uitloopers zich waaivormig uitspreiden naar het Noorden en de hooge rotskusten vormen tusschen Stroomenkaap en Hoek Kandi. De oostelijke keten wendt zich naar den ruim 2000 M. hoogen G. Pinditi, die door de keten, waaruit de S. Popajato en de tweeling-rivieren, de S. Alimboengan en de S. Kantanan, ontspringen, samenhangt met het nabij de noordkust gelegen gebergte van Paleleh.

De volgende overgangen werden door ons gemaakt.

1°. *Van Tawaeli naar Toboli*. Wanneer men voor oogen houdt, dat het tracé van dit pad is bepaald zonder dat ook slechts een zeer globale opname van het gebergte is kunnen voorafgaan, dan moet men erkennen, dat het goed gekozen is, al ligt ook het vermoeden voor de hand, dat later zal blijken, dat door omlegging een beter en rechter weg kan worden verkregen. Waar het pad aan de zijde van Toboli de lagere met alang-alang begroeide voorbergen bestijgt, zijn thans hellingen van 15° en meer volstrekt geen zeldzaamheid.

Het loopt door een onbewoond bergland, wat den aanleg, die zonder technisch toezicht heeft plaats gehad, nog meer bezwaarlijk maakte. Het gaat zig-zagsgewijze naar boven. Bij de opmeting waren slagen van 20—50 M. lengte regel.

Op de pashoogte heeft men, nabij een pantjoeran met helder frisch bergwater, een rotspoort waar het pad door een smallen rug is heen-gegraven. Nadat men deze poort is doorgegaan, ziet men, van de zijde van de Paloe-baai komende, voor de eerste maal door het gebladerte de zon schitteren in de golven van de Tomini-bocht.

Zoodra men, van de zijde van Toboli komende, de waterscheiding genomen heeft en het bosch, dat rijk is aan rotan, terwijl frambozen en begonia's over den weg hangen, achter zich laat, voert het pad over de kale heuvels en berghellingen, die het landschap rondom de Paloe-baai een eigenaardig somber karakter geven. Van hieruit heeft men overal in de morgenuren een onbeschrijfelijk schoon vergezicht over de helder blauwe baai van Paloe en over de hooge bergen op den achtergrond, die van den machtigen Gawalesi langzaam verlopen in Tg. Karang.

Aan beide uiteinden voert een breede, rechte weg van de kust tot aan den voet van het gebergte; hier zijn in de nieuwgebouwde, regelmatig aangelegde kampongs Pambaloja en Lebo de vroeger in de bergen op de ladangs verspreid wonende menschen vereenigd.

Het traject Tawaeli-Toboli kan te paard in 6 uren worden afgelegd.

2°. *Van Laboean naar Pombesoa*. De overgangen, die gelegen zijn tusschen de paden Tawaeli-Toboli en Towia-Kasimbar worden zelden of nooit gebruikt, en hebben als verkeerswegen geene waarde.

Van Laboean gaat men tot de kleine nederzetting Roto langs een voetpad door een klappertuin in de vlakte. Hier ontmoet men de S. Takoevano, die stroomop in hare bedding wordt gevolgd tot aan haren oorsprong op den G. Soemaoe. Nadat de waterscheiding is overgestoken, daalt men zeer spoedig af in de vlakte, waar het pad de kleine S. Pombesoa opzoekt en tot nabij de kust volgt.

Het geheele traject levert niets meldenswaardigs op.

3°. *Van Alindaoe naar Toriboeloe*. Eigenlijk ligt tusschen 2 en 3 nog een overgang, die van Tiwo naar Ampibabo.

Het pad van Alindaoe volgt de steenbedding van de S. Alindaoe; daarna die van een rechterzijriviertje, de S. Ompopi, die tot aan den oorsprong moet worden opgelopen. Op nog geen 600 M. hoogte wordt de waterscheiding overschreden en vervolgens neergedaald naar het ravijn van de S. Tanasa. In de buurt van de nederzetting Toriogo vereenigt het pad zich met dat, hetwelk van Tondo komt. Van hier voert een goed pad over Tasiendja naar Toriboeloe.

4°. *Van Tondo naar Toriboeloe*. Langs eenige kleine huizengroepjes loopt van Tondo een voetpad door de vlakte tot de S. Siwajoe; in de bedding dezer rivier wordt stroomop gemarcheerd tot daar, waar de S. Enei zich met haar vereenigt. In deze rivier, die door zware rotsblokken versperd wordt, klimt men op tot den oorsprong op den G. Boekaja (± 604 M.). Aan de overzijde ontspringt de S. Siboloto, die langs Toriogo stroomt, waar het pad samenkomt met het sub 3. beschrevene.

5°. *Van Tompe naar Donggoeloe*. Aanvankelijk loopt het pad langs den rechteroever der S. Tompe door klappertuinen en langs ladangs, totdat men in de bedding moet loopen stroomop tot nabij den oorsprong der rivier op den G. Panambaila (± 890 M.). Na deze waterscheiding te zijn gepasseerd, bereikt men de S. Taipa, die na vereeniging met de S. Lamoedja Pana heet. Bij Lobo verlaat men het water; een goed pad voert over Tadjio naar Donggoeloe.

6°. *Van Towia naar Kasimbar*. Gelijk reeds even werd aangestipt, wijkt ook deze overgang in niets af van het gewone type. Toch wordt dit pad meer gebruikt dan eenige andere, eveneens door het gebruik ontstane, verbinding, daar de beide zeeën elkander hier het meest nabij komen en het pad niet zwaar is; de waterscheiding is nog geen 350 M. hoog.

Vanaf het strand bij Towia loopt een bijna recht pad, dat veel gebruikt wordt door lieden, die zich begeven naar hunne tuinen in de vallei van Tamboe gelegen. Waar de vlakte zich vernauwt, waar de eerste heuvels beginnen, houdt het pad op en gaat het over in de bedding van de S. Towia, die gevolgd wordt tot haren oorsprong op den G. Haloemoeti. Een scherpe rug wordt beklommen, onmiddellijk daarop een even scherpe

afgedaald. Hier is men nabij den oorsprong van de S. Haloemoeti. Over steenen, grint en gruis, en door het water ploetert men 3 uur lang naar beneden en bereikt daar de met zwaar bosch bedekte vlakte. In het bosch komt veel rotan voor. Langzamerhand gaat het oerwoud over in het jonge hout, dat opschiet op de verlaten ladangs, en weldra bereikt men de alang-alang-vlakte, die hier en daar door kleine boschpartijtjes wordt afgebroken.

Aan den oostrand van de kampong Kasimbar gaat het voetpad door de alang-alang plotseling over in de 7 M. breede dwarsstraat van Kasimbar, die recht op het strand aanloopt, waar het oude, vervallen huis van den grijzen mardika staat, met een vlaggemast er naast.

Wij marcheerden des ochtends om 5½ uur van Kasimbar af, zetten om 9 uur den eersten voet in het water der S. Haloemoeti, hielden tegen den middag rust op den G. Haloemoeti en kwamen tegen 4 uur te Towia aan. Op het pad ontmoetten wij geen levend wezen.

7°. *Van Siwelli naar Tada.* Siwelli ligt niet onmiddellijk aan het strand, doch een weinig landwaarts in, te midden van klapper- en dja-goengtuinen. Het pad loopt in de S. Siwelli stroomopwaarts tot daar, waar het riviertje een waterval vormt van ongeveer 15 M. hoogte. Op den G. Doeria wordt de 350 M. hooge waterscheiding genomen, en vervolgens afgedaald naar de S. Topoero, een zijriviertje van de Tokolola; waaraan de kleine kampong Berendia. De S. Tokolola is op haar beurt weer een rechter zijrivier van de S. Lambani, die gevolgd wordt tot den 150 M. hoogen heuvel Onjeng. Zoodra men dezen boekit is afgedaald, bereikt men de vlakte. Over de ladang Pangkoang, een paar tuinhuisjes, loopt het pad naar Tada.

8°. *Van Siojong naar Sigeni.* Het pad loopt door de vlakte over de thans verlaten daja-nederzetting Lambono. Door talrijke kleine beekjes, hier en daar een lagen rug overschrijdende, zoekt men de S. Silandojo op, die op den 550 M. hoogen G. Tinana ontsprngt. Deze waterscheiding komt de Tomini-kust zeer nabij. Van den evengenoemden heuvel ontspringt aan de overzijde de Ogodjala, een linkerzijriviertje van de S. Sigeni, die gevolgd wordt tot de zoogenaamde kampong Koelawi (pondoks van rotanzoekende Toradja's uit de Berglandschappen), gelegen op een uur gaans afstand boven Sigeni, dat ook wel Tape genoemd wordt.

9°. *Van Sodjol naar Tinombo.* Het begin van het pad is drieledig; men kan uitgaan van Bambatona, van de monding van de S. Siboang of van die van de S. Sialipang; maar alle wegen komen samen in de bedding der middelste rivier, die verder stroomopwaarts gevolgd moet worden tot een ± 20 M. hoogen waterval. Hier laat men de rivier los en beklimt den G. Lota, de 1500 M. hooge waterscheiding. Op dezen bergrug is het pad op vele plaatsen niet te herkennen.

Van den Lota daalt men langs zeer steile hellingen af naar de S. Tinombo, die men bereikt op een punt, dat 300 M. hoog ligt. Men loopt in de bedding dezer rivier tot de kampong Doesoena, waar het pad naar het nabij gelegen Tinombo begint.

10°. *Van Dondo naar Palasa.* Het pad, dat bij Latsi begint, loopt eerst in zuidelijke richting door de vlakte, langs Bantajan. Aan den voet van het gebergte, nabij het door orang daja bewoonde gehucht Anggasang, komt het van Malomba voerende pad met dat van Latsi samen; daarna gaat men in de S. Anggasang naar boven. Waar deze verlaten wordt, moet onder vrij zware hellingen, doch langs een goed beloopen pad het gebergte beklommen worden. De G. Oendjoe Anasa is 1650 M. hoog. Geleidelijk dalende, voert het boschpad ons naar het punt van samenvloeiing van de S. Balalo met de S. Palasa, waarna de bedding der hoofdriever gevolgd wordt, totdat zij uit het gebergte treedt. De zacht hellende vlakte strekt zich uit tot de kust bij de kampong Palasa.

11°. *Van Boeloetong naar Tomini.* Boeloetong is een kleine kampong, gelegen aan den zuidelijken, moerassigen oever van de baai van Pagaloegian. De weg naar Tomini neemt dadelijk de bedding van de kleine S. Boeloetong, overschrijdt den 500 M. hoogen G. Boeloetong en zoekt vervolgens het ravijn op, waarin de S. Talaoe, een der bronrivieren van de S. Maradja, stroomt. Bij eenigen regen is de marsch stroomopwaarts door deze vrij aanzienlijke rivier bezwaarlijk, zoo niet geheel onmogelijk. Waar de rivier uit het Oosten begint te stroomen, laat men haar los, en beklimt den 1310 M. hoogen G. Pantoja. Nog slechts een klein gedeelte van het traject aan de overzijde gaat door het water van de S. Tinombale, waarna een goed voetpad door de vlakte bestaat dat uitkomt op het pad Molili—Besia, waarna men spoedig de kampong Tomini bereikt.

De sub 10 en 11 genoemde overgangen, hoewel hoog en verre van aangenaam, worden nog al tamelijk veel gebruikt door de bewoners van Dondo en Toli-Toli.

12°. *Van Moëton naar Bwool.* Door onjuiste aanwijzingen der gidsen werd deze tocht van langer duur en zwaarder dan verwacht werd.

Reeds bij Lamboeno waren inlichtingen ingewonnen over een overgang over het centrale-gebergte, die van Molosipat, aan de grens van Gorontalo, zou voeren naar de groote vlakte van Bwool. De hier verkregen mededeelingen werden in algemeenen zin te Moëton bevestigd. Zoowel de radja van het landschap als het kamponghoofd van Lamboeno, die vroeger beiden jarenlang damar hadden opgekocht in de boeatan van Popajato (een kampong — \pm 14 paal oost van Molosipat gelegen), Hoemoëo-besar, beweerden, dat het eigenlijke pad over het gebergte een aan-

vang neemt bij het nabijgelegen Hoemoeo-kiki, en dat men van hier de hoofdplaats Bwool in 4 dagen (3 malam, 4 hari) kan bereiken door af te dalen naar de bedding van de S. Kantanan, die nabij het oude Bwool, Negeri Lama, in zee valt.

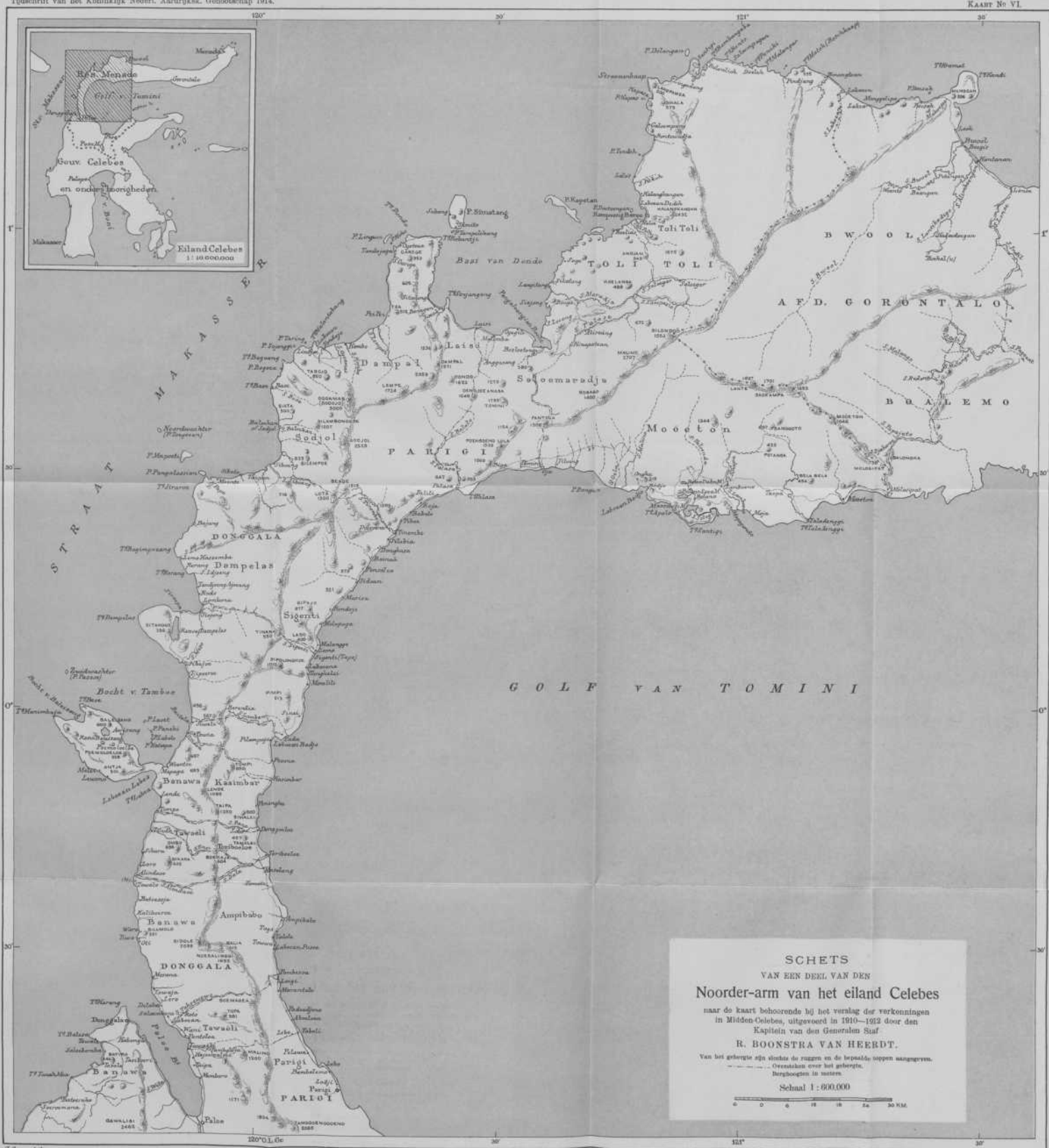
In Bwool had men ons medegedeeld, dat van de kust drie toegangen tot het gebergte bestaan, één langs de S. Kantanan, één langs de S. Loe en de laatste langs de rivier van Matinan. Deze drie rivieren zouden allen van een zelfden berg, die dus een centraal punt vormt, ontspringen. Hoe het pad er aan gene zijde van de waterscheiding uitzag, wist men niet mede te deelen, daar het hoogst zelden gebeurde, dat iemand van Bwool zich rechtstreeks naar de zuidkust begaf; Molosipat of Popajato kende men niet.

Van Molosipat werd de marsch in recht noordelijke richting ingezet naar de boeatan, Balongka genaamd. De berg van dien naam is bekend uit de dagen van gouddorst op Celebes. Ook hier is op twee plaatsen te vergeefs naar goud gezocht. De S. Balongka werd beklommen en aan de overzijde neergedaald in de S. Djabaroe, een rechterzijrivier van de S. Popajato. Beide rivieren werden stroomafwaarts gevolgd, tot het beginpunt van het bergpad bij Hoemoeo-kiki bereikt werd.

Van hier gaat het pad steil bergop, is overigens zeer goed te herkennen en vrij goed te belooopen. Na 1½ dag raakten de gidsen het spoor kwijt, hetgeen bleek uit het feit, dat men des namiddags om 3 uur terugkwam op het punt, dat men des ochtends omstreeks 10 uur gepasseerd was. De patrouille betrok het bivak, en de gidsen werden uitgezonden om het goede pad op te sporen. De avond begon reeds te vallen, toen zij met bericht terugkeerden, dat het pad gevonden was; men moest eerst de S. Riolona opzoeken, die volgen tot zij uitmondde in de S. Malongka. Ook deze moest men een eind weegs stroomaf langs loopen. De patrouille-commandant is achteraf van meening, dat men hier mistastte en dat men de S. Malongka stroomop had moeten gaan, om het punt te bereiken, dat men ons in Bwool had aangeduid als een centraal punt.

De patrouille volgde de aanwijzing van de gidsen, die overtuigd waren het goede pad te hebben, en men liep dus de Malongka, die door eene licht golvende hoogvlakte vloeit, stroomaf tot de S. Oeli zich met haar vereenigt. In dit riviertje werd naar den oorsprong gemarcheerd en vervolgens in algemeen noordelijke richting een steil gebergte beklommen.

De marsch werd voortgezet tot wederom een riviertje bereikt werd, dat volgens de gidsen de S. Kantanan zou zijn, die de patrouille spoedig in de groote vlakte van Bwool zou brengen. Het vertrouwen in de

SCHETS
VAN EEN DEEL VAN DEN
Noorder-arm van het eiland Celebes
naar de kaart behoorende bij het verslag der verkenningen
in Midden-Celebes, uitgevoerd in 1910-1912 door den
Kapitein van den Genootsch. Staf
R. BOONSTRA VAN HEERDT.
Van het gebirge zijn slechts de ruggen en de bepalende toppen aangegeven.
Overzichten over het gebirge.
Dergelyken in wateren.
Schaal 1:600,000

Small rectangular label with illegible text, possibly a specimen number or description.

gidsen begon weer te herleven, want werkelijk het terrein werd hoe langer hoe rustiger, nam steeds zachter vormen aan en men daalde geleidelijk.

Gedurende 2 dagen (meetdagen natuurlijk) werd de vermeende S. Kantanan gevolgd. De houding der gidsen was echter den patrouille-commandant meer en meer weifelend voorgekomen, totdat ook hij zelf er aan begon te twijfelen of dit wel de rechte weg zou kunnen zijn, daar de hoofdrichting Oost was, totdat de rivier zich plotseling naar het Zuiden wendde, de gidsen met verslagen gezichten halt maakten en den commandant bekenden, dat zij verdwaald waren.

Bij het krieken van den volgenden dag werd de rivier verlaten en met het kompas in de hand gemarcheerd in recht noordelijke richting; steeds kappende baande men zich een weg over berg en steen, soms door zwaar ineengegroeide rotanbosschen, dan weer langs smalle uitloopers of levensgevaarlijke hellingen.

Toen een hoog punt (± 1170 M.) was bereikt, zag men in noord-westelijke richting de zee: een groote verademing voor den geheelen troep. De marsch werd vervolgd in eene richting, waarin men een zwaar ravijn had gezien en waarin dus een groote rivier werd verondersteld, die rechtstreeks in zee zou kunnen stroomen. Daarbij werd een flinken bergstroom bereikt, die in algemeen noordelijke richting stroomde en dus gevolgd werd. Langzamerhand kreeg men het gevoel, dat men nu op den goeden weg was; het moreel herleefde, wat hoog noodig werd, daar de honger (men had slechts voor 13 dagen vivres medegenomen en de tocht duurde reeds 15 dagen), de vermoeidheid en de ontvelde voeten velen ondragelijk begonnen te worden.

Een blijde juichkreet steeg er op, toen men in den morgen van den 16^{den} dag tegen 9 uur het eerste huis bereikte, waarin een man werd aangetroffen. Zoo goed en zoo kwaad men zich wederzijds verstaanbaar kon maken, begreep men eindelijk, dat men aan de S. Lonoe was, nog op een paar uur gaans afstand van de zee. De man zou een pad wijzen naar de kampong Lonoe. Deze kampong werd nog denzelfden dag bereikt. De zwaarst vermoeiden werden met prauwen naar Bwool vervoerd, de overigen legden te voet de 14 paal af, welke hen nog van die plaats scheidde.

Paloe, 30 Maart 1912.